

Univerzita Pardubice

Fakulta filozofická

Lidská odpovědnost v teorii evoluce Teilharda de Chardin

Ondřej Kratochvíl

Diplomová práce

2017

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Akademický rok: 2015/2016

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Bc. Ondřej Kratochvíl**
Osobní číslo: **H14536**
Studijní program: **N6101 Filozofie**
Studijní obor: **Filozofie**
Název tématu: **Lidská odpovědnost v teorii evoluce Teilharda de Chardin**
Zadávající katedra: **Katedra filosofie**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Student ve své práci kriticky vyloží spisy Teilharda de Chardin, ve kterých se autor věnuje evoluci, aby z nich vyjmul a dále zproblematizoval Teilhardovu originální koncepci lidské, biologicky založené odpovědnosti.

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování diplomové práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

TEILHARD DE CHARDIN, Pierre. La place de l'homme dans la nature. Paris: Albin Michel, 1969.

TEILHARD DE CHARDIN, Pierre. Le Phénomène humain. Paříž: Seuil, 2000.

TEILHARD DE CHARDIN, Pierre. L'Activation de l'Énergie. Paris, Seuil, 1963.

TEILHARD DE CHARDIN, Pierre. L'Énergie Humain. Paris, Seuil, 1962.

Kolektiv autorů. Teilhard in the 21st Century, eds. A. Fabel & D. St. John, Orbis Books, New York, 2003.

VRÁNA, Karel. Teilhard de Chardin. Rychnov nad Kněžnou: Ježek, 1997.

RIDEAU, Emile. Myšlení Teilharda de Chardin. Velehrad: Refugium Velehrad-Roma, 2001.

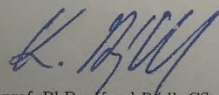
SCHELER, Max. Die Stellung des Menschen im Kosmos. Bouvier Verlag, 2010.

Vedoucí diplomové práce: **Mgr. Tomáš Hejduk, Ph.D.**

Katedra filosofie

Datum zadání diplomové práce: **30. dubna 2016**

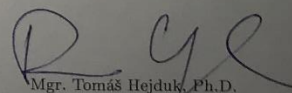
Termín odevzdání diplomové práce: **31. března 2017**

prof. PhDr. Karel Rýdl, CSc.
děkan

L.S.

Mgr. Tomáš Hejduk, Ph.D.
vedoucí katedry

V Pardubicích dne 30. listopadu 2016

Prohlašuji, že tuto práci jsem vypracoval samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využil, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byl jsem seznámen s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., autorský zákon, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v Univerzitní knihovně.

V Pardubicích dne 10. 11. 2017

Ondřej Kratochvíl

Můj vděk patří vedoucímu práce Mgr. Tomáši Hejdkovi, PhD., za rady a poznámky k obsahové i formální stránce této práce. Velké poděkování patří také mé rodině a nejbližším přátelům za ochotu a trpělivost, kterou se mnou po čas zrodu této práce měli.

Anotace

Předložená diplomová práce řeší fenomén lidské odpovědnosti v kontextu evoluční teorie francouzského myslitele 1. poloviny 20. st Teilharda de Chardin. První část práce řeší pojetí člověka v Teilhardově teorii evoluce. Druhá část se zabývá samotnou evolucí a principy jejího fungování. Třetí kapitola zkoumá vztah vědy a víry. Poslední část patří samotnému konceptu lidské odpovědnosti

Klíčová slova

Teilhard de Chardin, evoluce, člověk, lidstvo, odpovědnost

Annotation

The thesis deals with man's responsibility in context with Teilhard de Chardin's theory of evolution. First chapter deals with place of man and purpose in Teilhard's theory of evolution. The second part deals with Teilhard's evolution itself as well as it's principles. The third part tries to describe the relation between religion and science. Final part of the thesis deals with conception of man's responsibility in Theilhard's evolution.

Keywords

Teilhard de Chardin, evolution, man, mankind, responsibility

Obsah

Úvod.....	8
1. Člověk, Duch, Vědomí, Reflexe	11
1.1. Člověk a zvíře	12
1.2. Personalizace	15
1.3. Socializace.....	17
1.4. Noosféra	18
2. Evoluce a zákony jejího fungování	20
2.1. Být víc	20
2.2. Energie, hmota, duch	22
2.2.1. Láska jako energie	25
2.3. Má evoluce hlubší smysl či cíl?.....	28
2.4. Budoucnost	32
2.4.1. Problémy budoucnosti.....	34
2.4.2. Nesprávné kroky evoluce; totality, rasismus	41
2.5. Konečná fáze evoluce	43
2.6. Bod Omega	45
3. Věda.....	47
3.1. Věda a víra	49
4. Odpovědnost	51
Závěr	53
Seznam zkratk a použité literatury	56

Úvod

Teilhard de Chardin byl myslitelem celku. Myšlenka celkovosti je ideou Teilhardova myšlení, která je v samých základech jeho úvah o vesmíru, životu a člověku. Vztahování vesmíru k celku nutně Teilharda zavádí k úvahám o místě člověka v celku světa, nutí ho hledat odpovědi na fundamentální otázky o člověku – kdo je, odkud pochází, kam by měl směřovat, jaké jsou problémy tohoto směřování a jaké jsou překážky, které člověku znesnadňují cestu v plnění jeho bytostného údělu (který se také pokouší odhalit). Teilhard je myslitel, který je orientován kosmicky, nevěří, že se pravda světa skrývá v nahodilých jevech. Hledá pevný řád, v jehož souladu se odehrává kosmický vývoj.

Teilhard se snaží tvořit dialog mezi empirickou přírodní vědou a náboženskou vírou. Hovoří vědeckými zpředměťujícími termíny o počátku kosmu a jeho vývoji, o hmotě, o počátku života, a sféře reflexivního vědomí náležející člověku. Na tuto dialektickou figuru roubuje otázky filosofické a antropologické a snaží se tak pojmy přírodní vědy vysvětlit fenomén člověka. Svým snažením však Teilhard jistým způsobem přesahuje i snažení současné vědy – vyslovuje dlouho zapomenutý, jindy vědomě opomíjený nárok vědy, podle kterého má věda sloužit člověku v poznání světa kolem něj, ale i (nebo skrze to) poznat sebe sama, poznat více o člověku jako druhu i jeho smyslu a úloze jednotlivce, což jsou témata možná i dnešní vědou opomíjená a chápána jako přísně vědecky nelegitimní.

Člověk a život jsou podle Teilharda revoluční stupně kosmického vývoje, ve kterých je vykrystalizována základní nutnost vesmíru. Stejná nutnost, která je vyjádřením fundamentálního zákona kosmu, což je jakési zdokonalování, vyhánění kvalit jednotlivých složek „vzhůru“, které jsou k sobě současně puzeny k dosažení větší komplexity (complexité) do celků, jichž jsou prvky. Atomy a molekuly nemají na výběr a jsou fyzikálními silami k sobě přitahovány, společným spojováním zvyšují svou komplexitu v nových vyšších, vyvinutějších, komplexnějších celcích. Tyto přírodní síly jsou však vyjádřením onoho obecného zákona vesmíru o sblížování, který se v sofistikovanějších celcích projevuje jinak než pouhými přírodními zákony. Tento základní princip kosmického fungování prostupuje napříč kosmickým prostorem a nemění se zásadně ani v čase. V rámci hmotného vesmíru mluvíme o gravitaci, fyzikálních a chemických silách, v rovině života o socializaci, komunikaci, v rámci dnešního člověka a lidstva mluvíme o sympatiích, porozumění, lásce vedoucí ke globalizaci, totalizaci lidstva na Zemi.

Teilhard staví člověka do čela biologického i myšlenkového a duchovního postupu. Člověk je podle Teilharda výsledkem ono základního principu kosmu stále se zdokonalovat. Člověk je tedy v rámci Teilhardova konceptu momentálně¹ nejdokonalejší a na stupni bytí nejvyšší strukturou v univerzu. Takovéto tvrzení samo o sobě by mohlo působit povýšenecky, nebýt fatální odpovědnosti (*responsabilité*), která se k takovému postavení člověka váže. Vesmírný vitální tlak, který vrcholí v člověku, jej staví na vrchol vývoje a zanechává mu odpovědnost za budoucnost kosmického vývoje. Od příchodu člověka je totiž budoucí směřování vesmíru zanecháno jemu a jeho vůli, která v budoucnu vyžaduje uvědomělou odpovědnost, které se musí zhostit. Budoucí osud vesmíru i lidstva podle Teilharda již nemůže být zanechán pouze přírodním silám vesmíru, které vesmírný vývoj posouvají výš jaksi náhodou v rámci dlouhých časových úseků. Příchodem člověka, který je schopen reflektovat sebe i svět kolem sebe, kriticky analyzovat, hodnotit, přemýšlet a zejména vědomě jednat v souladu se svými intencemi, by měla nastat doba vědomého vývoje, kdy se myslící člověk zodpovědně ujme světa a začne cílevědomě pracovat na jeho vývoji.

V Teilhardově systému je problematický právě bod lidského rozhodnutí za přijetí odpovědnosti za budoucnost. Proč je tento bod problematický a jak zapadá do celku Teilhardova systému – to jsou ústřední otázky předložené diplomové práce. Nastiňme již nyní, že odpovědnost je v Teilhardově systému založena „organicky“, tedy vychází ze samotných principů fungování vesmíru.

Abychom plně porozuměli Teilhardovu konceptu odpovědnosti, budeme se zabývat antropologicko-filosofickým pojetím člověka, ke kterému se problematika odpovědnosti ve světě váže především. Dále představíme Teilhardovu koncepci evoluce, kterou z biologické sféry rozšiřuje na celý vesmír. V předložené práci vyložíme také způsob, jakým jmenovaný autor rozumí minulosti, současnosti a budoucnosti evoluce. Pozornost věnujeme i Teilhardovu pojetí vědy, která, dle jeho názoru, v současnosti nedůsledně věnuje pozornost celku skutečnosti.

Primárními zdroji této práce jsou především Teilhardovy knihy *Vesmír a lidstvo*, *Místo člověka v přírodě*, *Jak věřím*, *Chut' žít*, a další autorovy studie. Text doprovodíme o relevantní

¹ „Momentálně“ je zde důležité slovo, které je třeba zdůraznit. Teilhard se nesnaží říci, že je člověk nejdokonalejší bytost vůbec, vyniká pouze onou schopností, která jej nade vše ostatní převyšuje, nekončí v něm však stálý nárok na zdokonalování sebe sama, protože budoucnost patří dalšímu zdokonalování.

komentáře ze sekundární literatury zabývající se Teilhardovým myšlením. Kompletní seznam literatury a zkratk bude uveden na konci této práce.

1. Člověk, Duch, Vědomí, Reflexe

Zrození myšlenky je pro Teilharda ústřední motiv proměny vesmíru, alespoň té etapy vývoje vesmíru, který začíná příchodem myslící bytosti, kterou je člověk. Reflexe, *la Réflexion*, schopnost vědomí (*conscience*) spatřit sama sebe, posuzovat své jednání, uvažovat nad sebou, nad světem, nad vztahy jednotlivce k druhému a k okolnímu světu. Moment zrození myšlení, tedy z Teilhardovy interpretace skutečné vyjevení se *ducha* v oživené hmotě, je kritický skok a otřes ve sféře života, která znamená novou etapu vývoje vesmíru. Reflexe je to, co nadřazuje člověka nad vše ostatní ze sféry živého. Sféra oduševnělého života je odrazový můstek Teilhardovy integrální vědy o evoluci vesmíru, která si klade za cíl vysvětlit fenomén člověka a současně vesmíru jako celku, jehož je člověk pevnou součástí. Jak přesně Teilhard rozumí pojmu reflexe, v čem vidí její významnost a důležitost ve vztahu k vývoji vesmíru se pokusíme vyložit na následujících stranách této práce.

Teilhardova definice reflexe se příliš neliší od jejího klasického uchopení filosofie již od dob Descartových. Kořen francouzského slova *réfléchir*, od kterého slovo reflexe etymologicky vychází, znamená myslet, přemýšlet, uvažovat. Reflexe je schopnost vědomí obrátit se k sobě jako předmětu. Reflexe je pomyslné zrcadlo, ve kterém má člověk možnost uvidět sám sebe; díky reflexi člověk ví, že ví. Bez schopnosti vědomí reflektovat sebe sama a své vědění je živý tvor rozestřený a rozdělený v neurčitém okruhu vjemů a aktivit. Až díky reflexi se živý prvek podle Teilharda ustavuje jako „střed“, kde se všechny zkušenosti a stavy mohou na sebe vázat a navazovat na sebe.² Důsledky takové proměny, kdy si vědomí v jedinci uvědomuje samo sebe, jsou pro Teilharda revoluční, naprosto jiné a nové, dříve nemyslitelné. Ve skutečnosti tu podle Teilharda příchodem reflexe vzniká zcela nový a jiný svět. Zrod reflexe je především stavová změna (*changement d'état*)³ a zároveň je počátkem jiného druhu života, života vnitřního.⁴ Práh reflexe nazývá Teilhard také hominizací, či spiritualizací (*le pas hominisant, spiritualisant*).⁵

Teilhard totiž předpokládá existenci jakéhosi vnitřku, psychiky, vnitřní či duchovní energie v jádru každé, sebemenší a jednoduché částice hmoty. Rideau tento fenomén nazývá „životní energií“, kterou je svět zevnitř prochnutý, a díky ní je obdařen jakousi „minimální

² Schopnost systému (nějakého „středu“) navazovat spojení a tvořit vazby vnitřně v rámci prvků, které systém tvoří, ale také vazby celku s okolím, je z Teilhardova pohledu zásadní vlastnost, která je (jak si později ukážeme) apriorní bytí.

³ PH, s. 168; VL, s. 147.

⁴ PH, s. 160; VL, s. 140.

⁵ PH, s. 165; VL, s. 143.

úrovni vědomí a niternosti.“⁶ Tato energie od počátku času a prostoru působí na hmotu a ducha tím, že je nutí vyvíjet se, tvořit složitější celky, komplexní systémy. Teilhard takovému systému přiřazuje různý stupeň bytí podle komplexnosti, které daný systém nabyl. „Přírodní anomálie (život, vědomí, svoboda) je vždy jen zvýrazněním nějaké vlastnosti, rozšířené v nepostižitelném stavu všude.“⁷ Takovou komplexitu nachází Teilhard v nejvyšší plnosti právě u člověka.

1.1. Člověk a zvíře

Teilhard tvrdí, že reflexe je to, co podmiňuje existenci skutečně inteligentní bytost. Mohla by jí však být i bytost jiná než člověk? Na naší planetě ani jinde tomu zatím, pokud víme, nic nenaspovídá. Teilhard říká, že zvířata jistě něco nějakým způsobem vědí, neuvědomují si však už samotný akt vědění. Nemají schopnost reflexe jako člověk, tedy schopnost reflektovat sama sebe, jak jsme popsali výše. Pokud by tomu tak bylo, pokud by se na naší planetě vyvinuly další organismy uvědomující si sebe sama, již dávno by si hromadily vynálezy a vyvinuly si soustavu vnitřních a dost pravděpodobně i vnějších konstrukcí, které by našemu pozorování nemohly uniknout. Díky absenci reflexe je zvířeti uzavřena oblast skutečnosti, ve které se my již pohybujeme. Mezi člověkem a zvířetem je propast, kterou zvíře (abychom se uchránili lehkomyšlnosti, řekněme *prozatím*) nedokáže překlenout. Život v člověku postoupil vpřed, ale zároveň se „dramaticky“ a do hloubky proměnil, samotný vesmír se v člověku oduševněl. (Člověk je u Teilharda totiž sám vesmírem, jelikož z něj materiálně i duchovně vychází. V jistém smyslu se tedy dá říct, že když si člověk uvědomil sám sebe, učinil to samé také vesmír). Člověk je něco zásadně odlišného od ostatního života právě svým myšlením, zároveň ale není něčím cizím. Člověka Teilhard chápe jako extenzi vesmíru, nikoli jako pasažéra, který se pouze veze na vlně vesmírného pohybu, ale právě jako další etapu onoho vesmírného pohybu, který svou vlastní vůlí dále řídí jeho směřování.

Teilhard říká, že život zvířete je veden instinktem, který je vyjádřením fenoménu života, je to jakýsi předstupeň reflexe. Každá forma instinktu podle něj nějakým způsobem směřuje k tomu, aby se stal intelektem. Instinkty různých zvířat nejsou jen rozdílné, ale podle Teilharda tvoří ve své komplexnosti jakýsi rostoucí odstupňovaný systém, jehož vyšší prvky se dají rozlišit podle větší možnosti volby v jednání, která vychází z lépe vymezeného středu vědomí.

⁶ RIDEAU, Emile. *Myšlení Teilharda de Chardin*. Velehrad: Refugium Velehrad-Roma, 2001. s. 106.

⁷ PH, s. 52; VL, s. 48.

Pouze u člověka se však uskutečnil přerod instinktu do reflexe vědomí.⁸ Teilhard uznává teorii biologické evoluce a přejímá ji do svých myšlenek o světě, životě a člověku. Právě z toho důvodu nemohl, jakožto jezuitský kněz, publikovat své práce zabývající se evolucí. Církev totiž v Teilhardově době odmítala uzнат teorii evoluce za pravdivou, jelikož podle jejího výkladu je princip evoluce v rozporu s církevním dogmatem o stvoření. V nedávné době však již nejvyšší církevní představitelé začínají o evoluci smýšlet pozitivně. Například papež František v projevu, který pronesl na půdě Papežské akademie věd ve Vatikánu řekl, že teorie evoluce a velkého třesku jsou pravdivé, a že „Bůh není žádný kouzelník s magickou hůlkou.“⁹ Zdá se, že se v současnosti objevuje trend smířit a spojit vědu s teologií, trend, ke kterému Teilhard jistě velkou měrou přispěl. Začíná se ukazovat, že věda a víra nemusejí vždy stát na opačném konci barikád, ale mohou spolu komunikovat a dokonce se doplňovat, o což se pokoušel už Teilhard svým dílem.

Dějiny a vývoj života jsou podle Teilharda pohybem psychiky, která směrem k vrcholu, v oblasti člověka, dosahuje úrovně reflektujícího vědomí. Duch je v Teilhardově chápání již jistým způsobem obsažen v nejstarší a nejjednodušší látce. Duch, vnitřek, psychika, byl v látce přítomen vždy. Na svém počátku však byl duch tak neuspořádaný a rozestřený, že byl sotva znatelný a musel projít ještě dlouhým vývojem, aby mohl procitnout k životu. Až v člověku dospěl duch kritické fáze, kdy dosáhl takové komplexity, že dokázal vnímat sám sebe. Z tohoto můžeme vytušit Teilhardovo pojetí člověka, jehož vědomí je projevem něčeho, co je ve vesmíru odpradávná. Člověk je tak sám vesmírem a to takovým, který se nachází sám v sobě. Rovněž z výše uvedeného můžeme vyvodit Teilhardův základní zákon evoluce, kterým je zkomplexňování, zhušťování, zdokonalování stávajících částic hmoty/komplexů/organismů, jeden ze základních principů Teilhardova myšlení, kterému se v této práci ještě budeme věnovat.

Teilhard výskyt reflexe čtenáři připodobňuje na „kuželu“, který představuje historický vývoj vědomí. To je v základně rozmělněné, postupem vzhůru se však zhušťuje až do té fáze, kdy plocha zmizí a to, co zůstává, přechází v bod.¹⁰

Tento pomyslný kužel může představovat jednotlivé fáze evoluce, ale také evoluci jako celek, kdy je duch na počátku (v základně) nekonečně rozmělněný a ve svém vrcholu nesmírně

⁸ PH, s. 163; VL, s. 142.

⁹ <http://www.independent.co.uk/news/world/europe/pope-francis-declares-evolution-and-big-bang-theory-are-right-and-god-isnt-a-magician-with-a-magic-9822514.html>

¹⁰ PH, s. 165; VL, s. 143.

soustředěn do jediného komplexního bodu. Postup od základny k vrcholu a postupné zmenšování plochy, zhušťování, reprezentuje vývoj v čase. Teilhard svá tvrzení opíral o vědecká fakta – jakožto zkušený antropolog pracoval v terénu po celém světě, pečlivě sbíral poznatky o předchůdcích moderního člověka. Své poznatky z oblasti antropologie začlenil i do svých knih o evoluci. Porovnáváním velikosti lebečního prostoru prehomínidů například dokazoval, že velikost mozku je úměrná mentálním schopnostem daného druhu. Od konce třetihor, říká Teilhard, „od kmene ke kmeni, od vrstvy k vrstvě se nervové soustavy komplikovaly a soustřeďovaly.“¹¹ V hloubi člověka tu došlo k velkému převratu – vědomí vytrysklo do prostoru nadsmyslových vztahů a představ, a zároveň vědomí spatřilo samo sebe v rámci svých schopností. Teilhard problematizuje tento náhled, když tvrdí, že se při svém výkladu omezuje na fenomén, tedy na zkušenostní vztahy mezi vědomím a komplexností a nemluví o působení hlubších příčin, které celou tuto věc mohou řídit. Vzhledem k našemu omezenému smyslovému poznání času a prostoru můžeme práh reflexe zachytit jen v rámci onoho kritického bodu, ve kterém již bezpečně můžeme mluvit o přítomnosti reflexe v živé bytosti.¹² Teilhard přiznává, že je nemožné přesně určit místo a čas původního zjevu člověka. „Tato prapůvodní událost je nám patrně definitivně uzavřena, podobně jako událost zrodu života.“¹³

Teilhard říká, že některým myslitelům nic nebránilo v tom vidět za touto radikální proměnou třeba „tvůrčí čin nebo zvláštní zásah.“ Teilhard si však něco takového nemyslí, to by bylo moc jednoduché tvrzení, pro které není dostatek důkazů. V tomto místě vidíme jasně možné místo střetu Teilhardových myšlenek s církevním dogmatem o stvoření. Nevyklučuje jej, neříká, že neexistuje Bůh-stvořitel, představuje si jej však výrazně odlišně. Proto Teilhard nehájí pouze spiritualistickou pozici, nýbrž zohledňuje i materialistické hledisko, spojuje obojí.¹⁴ Člověk sice přesahuje ostatní přírodu, je však zároveň stále dalším článkem v evoluci života, vesmíru a jeho forem.

Vědomí Teilhard považuje za nejsilnější energii centrování.¹⁵ Je přesvědčen, že pokud má člověk pracovat na pokračování evoluce, musí vnitřně věřit, že svým úsilím se podílí na

¹¹ PH, s. 165; VL, s. 143.

¹² PH, s. 165; VL, s. 143.

¹³ PH, s. 166; VL, s. 144.

¹⁴ Spojuje přístupy zdánlivě neslučitelných směrů, což je pro Teilhardovo myšlení charakteristické – z jeho díla je patrná snaha o smír samotné vědy a víry, jak si ukážeme v dalších kapitolách této práce.

¹⁵ Centrování je Teilhardův pojem, kterým vyjadřuje evoluční pohyb vpřed, kdy vzniká mnoho systémů, středů, které navazují mezi sebou nové a nové vazby, fungují spolu až nakonec zůstane pouze jediný všeobjímající střed, kterým je Bůh. Navíc Teilhard volá po nové vědě – centrologii. Je to nové uchopení vědy, kde by všechny konkrétní vědy, které se soustředí na pouhý úsek reality, přijali tento fakt centrování. Díky poznání, že vše je ve

díle, kterého je součástí a které je věčné. Myšlenka cyklického opakování vesmíru, nebo stálého pokroku je nevyhovující.¹⁶ Ve své knize *Jak věřím* to Teilhard popsal následovně: „Růstu Země slibujte ještě třeba sto miliónů let. Jestliže se však na konci této doby ukáže, že celé vědomí se musí vrátit na nulu a že nikde z něho nezůstane jeho skrytá podstata, potom, prohlašuji, skládáme zbraně – a bude to stávka.“¹⁷

1.2. Personalizace

Pojem personalizace (personnalisation) Teilhard používá pro dva jevy. Za prvé je to vnitřní prohlubování vědomí v něm samém, je to osud každého jedince, který překročil práh reflexe. Za druhé je to rovněž prohlubování vědomí, avšak kolektivní, zahrnující všechna vědomí a působící globálně. Individuum se stává osobou tak, že se univerzalizuje v personalizaci. Spojování prvků v noosféře se děje jako sblížování středů s jinými středy vědomí, avšak chtějí-li se prvky efektivně setkávat a spojovat, musí rozvíjet ty psychické aktivity, jejichž energie se vztahuje k *lásce*¹⁸ (problému lásky jako energie se budeme ještě věnovat).

Když Teilhard mluví o konvergenci vědomí, nemyslí pouze souhrn věcí, které jedinec za život vytvoří a odkáže je budoucím generacím (ideje, vynálezy, objevy...). Přesto se nesnaží fenomén lidské kreativity v žádném případě bagatelizovat. Je pro něj ale pouze odkaz jakéhosi stínu jedince. Nejzásadnější věcí, kterou člověk za svůj život tvoří nejsou hmotné či nehmotné věci. Tím nejdůležitějším, co člověk tvoří je z hlediska Teilhardovy evoluce právě jeho já, jeho osoba, právě onen původní střed, ve kterém se vesmír odráží unikátním a nenapodobitelným způsobem. Skutečná konvergence všech vědomí je shromážděním osobních středů, ohnisek lidských vědomí, která jsou hlubší než to, co z nich vyzařuje. Vědomí zřejmě podle Teilharda musí nějakým způsobem přetrvat, protože jsou obsahem bodu Omega, spolu s tím, co vědomí vyprodukuje (tento moment Teilhardovy koncepce vesmírné evoluce zatím jen nastiňujeme a na dalších stranách se k němu ještě vrátíme).

Zdůrazněme ještě, že jednotlivá vědomí v bodě Omega nesplývají v dále nerozlišitelné jedno, nýbrž jsou do jisté míry samostatná. Došla až nakonec cesty personalizace, to znamená,

vztahu k ostatnímu a nic nelze plně zkoumat bez kontextu ostatního by potom vznikla jediná intergrální věda – centrologie.

¹⁶ Viz Teilhardova studie *Nový duch* kde mimo jiné pojednává o objevu času, o kterém pojednává jako převratné duchovní události naší epochy. *Nový duch in Místo člověka v přírodě*, str. 116-127.

¹⁷ CC, s. 132; JV, s. 31.

¹⁸ PH, s. 265; VL, s. 219.

že jsou odlišná jedno od druhého, každé je samo sebou, zároveň ale tvoří totální jednotu. V Teilhardově konvergenci vědomí se totiž individua nejen uchovávají, ale ještě více zdůrazňují,¹⁹ což je v souladu s tím, jak Teilhard rozumí fungování vesmíru. V každém organizovaném celku se totiž jeho části zdokonalují a dospívají, nemizí v něm jako kapka v moři. Zároveň ale jsou jistým způsobem stejná – všechna prošla univerzalizací skrze personalizaci.

Samotné dosažení prahu reflexe je prvotní fáze vývoje lidského druhu a patří do jeho rozbíhavé fáze,²⁰ tento samotný jev ještě nevystihuje člověka jako fenomén, který si dal Teilhard za cíl zachytit ve svých textech. Další fází vývoje člověka je postup od druhového k individuálnímu. „La Personne dans et par la Personnalisation“,²¹ osoba se stává osobou v personalizaci a skrze personalizaci. To znamená, že jednotlivec schopný reflexe stále více proniká do nového prostoru a zároveň kolem sebe jakožto středu uspořádává okolní svět. Teilhard užívá metafory jedince, kdy místo fixovaného ohniska připodobňuje člověka k víru, který se prohlubuje a vtahuje kapalinu ve které vznikl a ze které roste. Jednotlivec je „já“, které drží pohromadě jen tak, že se stává stále víc sebou samým, říká Teilhard. Výsledkem takového obratu směrem dovnitř je podle Teilharda pozměnění celé struktury života.²² Do doby tohoto obratu byl oživený prvek látky silně vázán na svůj druh, a to tak, že se jeho vlastní individualita mohla zdát něčím vedlejším. Člověk se personalizuje, život se stává *někým*. Po hmotě a životu se ustanovuje myšlení.²³ Dá se také říct, že vesmír s prvním výskytem života ožil a s prvním výskytem bytosti, která je schopná reflektovat své vědomí, také oduševněl. Myšlenka hodná podržení. Teilhard totiž člověka považuje nejen za evoluční pokrok vesmíru, není pouze něčím revolučně novým, je sám vesmírem. Proto je platná také věta, že vesmír poznává sebe sama skrze reflektující myšlení oduševnělých bytostí.

Nechceme tvrdit, že si Teilhard myslel, že bodem reflexe se evoluce obrací a postupuje od života k mnohosti osamělých živých bytostí. Naopak. Člověk jako druh se netříští na elementární psychiky. Teilhard ve svém díle silně akcentuje nutnost jakéhosi spojení všech vědomě myslících a uvažujících bytostí, které se mají společnými silami aktivně podílet na

¹⁹ PH, s. 263; VL, s. 217.

²⁰ Všechny vývojové „prahy“ evoluce v Teilhardově systému vesmírné evoluce procházejí nejprve rozbíhavou, divergentní a poté sbíhavou, konvergentní fází.

²¹ PH, s. 169; VL, s. 146-147.

²² PH, s. 169; VL, s. 146.

²³ PH, s. 169; VL, s. 147.

budoucím vývoji. Cesta k personalizaci individua totiž vede přes polidštění celé skupiny.²⁴ Teilhard si uvědomuje, že osamělé myslící individuum ještě není celý člověk. Člověk by se totiž měl v kontaktu s druhým stávat více sebou. Historie lidstva jsou dějiny úsilí za sebou jdoucích intelektů, za kterými se něco střádá a zůstává zachováno pro budoucí potomky a následovníky, co jim je předáváno například výchovou. Výsledkem tohoto úsilí jsou hmotné stavby, zvyky a tradice, vědecké objevy a metody, myšlenkové konstrukty a jiné, ale nejen to. To hlavní, co se za lidský život tvoří a nějakým způsobem zůstává je soubor osobních individuí. Celek se v tomto případě projevuje jako něco většího než prostý součet prvků, které jej tvoří. Potenciál lidského druhu není nikdy vyčerpán jednotlivcem, neboť snažením a působením jednotlivců možnosti druhu rostou. Příchod lidstva se totiž podle Teilharda děje skrze lidi.²⁵ Polidštění znamená u Teilharda dvojí: okamžitý individuální obrat od instinktu k myšlení, ale zároveň je to postupná druhová spiritualizace živočišných sil v lidskou civilizaci.²⁶ Stavová změna, která vedla k rozvoji myšlení, neodpovídá jen kritickému bodu, jímž individuum nebo i druh prochází. Je něčím mnohem širším a týká se života vůbec v jeho podstatě, a v důsledku toho znamená proměnu. Teilhard z této úvahy vyvozuje, že touto stavovou proměnou se rovněž mění stav celé planety.²⁷ Nevylučuje zároveň, že by se podobná planetizace mohla dít i někde jinde než na Zemi.

1.3. Socializace

Socializace patří do sbíhavé fáze vývoje lidstva – v tomto smyslu je protipól personalizace, která patří do fáze rozbíhavé. Socializace je proces, kterým se jednotlivá vědomí navzájem přibližují. Je to další nástroj odpovídající charakteru našeho vesmíru – být víc skrze spojování svých prvků. Socializace je lidská forma jiné konkrétní přírodní síly, která rovněž působí v souladu s obecným pravidlem evolučně postupujícího vesmíru – gravitace. Je to lidská odpověď na imperativ vesmírné evoluce „být víc“. Socializací člověka pokračuje vývoj vesmíru, konkrétně jeho sbíhavá fáze, zvnitřňování, protože je pokračováním polidšťování člověka (který je v Teilhardově rétorice sám vesmírem), ne už jako tvoření individua, nýbrž polidšťování celého druhu.²⁸ Důsledná socializace znamená u Teilharda totalizaci vědomí na Zemi. Takový jev nazývá rovněž planetizací, kdy se jednotlivci intelektuálně sdružují a pracují

²⁴ PH, s. 170; VL, s. 147.

²⁵ PH, s. 175; VL, s. 151.

²⁶ PH, s. 177; VL, s. 152.

²⁷ PH, s. 177; VL, s. 153.

²⁸ PH, s. 310; VL, s. 252.

společně. Příkladem nám může být sféra dnešní vědy, která má jasný cíl – poznání, na němž vědci pracují společně bez ohledu na národní příslušnost, rasu, pohlaví etc. Ve vědě, zdá se, již fungují principy, které Teilhard přisoudil lidské socializaci, ve smyslu totalizace všech vědomí na Zemi, tzn. odhlédnutí od věcí, které lidstvo rozděluje a separuje, a naopak příklon k tomu důležitějšímu, co člověka vede k většímu poznání sebe i ostatních, k navazování nových vazeb mezi vědecky získanými fakty. Takové smýšlení a jednání koneckonců přináší i praktické důsledky – více zapojených jednotlivců znamená také větší mentální i hmotnou kapacitu, kterou se ulehčuje dosažení cíle celého snažení – většího a komplexnějšího poznání.

Pro pochopení Teilhardova konceptu evoluce je důležité zmínit, že v ní vidí působení síly řídící a určující směr evoluce směrem vpřed či vzhůru, která se ve svém působení projevuje vždy jistým způsobem podobně. Teilhard se domnívá, že za fyzikálními a chemickými jevy probíhá stále jeden a ten samý základní proces, který je možno pozorovat již v prvních buňkách, a který pokračoval až k výstavbě nervových soustav. Tlak geogeneze přesídlil do biogeneze, která pokračovala do psychogeneze, která dala vzniknout myslící bytosti, již je člověk. Ani psychogenezi však vývoj nekončí a také tam Teilhard sleduje další přerod vývoje. Psychogeneze se opět transformovala do něčeho vyššího – do noogeneze.²⁹

Teilhard říká, že když instinkt zvířete poprvé spatřil sebe sama, postoupil o krok celý svět.³⁰ Země po příchodu člověka nezůstala stejná, proměnila se a stále se mění a tato změna vystupuje ze sféry Země, kde žijí, a působí ona oduševnělá živá individua.

1.4. Noosféra

Barysféra, litosféra, hydrosféra, atmosféra a další „sféry“ jsou termíny označující neživé obaly země od jádra planety až k jejímu plynnému obalu. Biosféra zastupuje vše živé na povrchu planety, Teilhard však člověka, jak jsme se snažili dokázat, v jistém smyslu nadřazuje všemu ostatnímu živému na planetě, proto prostor, ve kterém člověk běžně žije a utváří se, potřebuje Teilhard zásadně odlišit. Člověk vytváří specifickou oblast, ve které se pohybuje, Teilhard ji nazývá noosféra. Je to doslova myslící obal či vrstva Země.

²⁹ PH, s. 177; VL, s. 153.

³⁰ PH, s. 177; VL, s. 153.

Teilhard pozoruje příchodem člověka a jeho působením na Zemi zásadní změnu, mluví o „planetární změně.“³¹ Noosféra se ustanovovala pomalu, potichu, dnešnímu člověku předcházelo množství příbuzných druhů. Teilhard říká, že člověk se zrodil „z celkového tápání naší Země, z celkového úsilí života.“³² Až do nástupu člověka totiž evoluce postupovala, podle Teilhardových slov, víceméně náhodně. Každý krok, který by současné povýšil na něco dokonalejšího, vyžadoval nezměrné množství času, které je z pohledu lidského života nepochopitelné. Ze zoologického hlediska byl příchod člověka invazí nového živočišného druhu, který postupně vytlačuje a podmaňuje všechny ostatní formy života, přetváří krajinu, hmotu, ale především vnitřně zaplňuje svůj životní prostor myšlenkami. V Teilhardově pohledu se však nejedná o nic nebezpečného, nepřírozeně deviantního, naopak – příchod člověka a jeho působení na planetě je explicitním vykonáním niterné „potřeby“ vesmíru po vyšším bytí. „Všechno cenné, aktivní a progresivní, co bylo na počátku obsaženo v útržku vesmíru, ze kterého vzešel náš svět, je nyní soustředěno v koruně noosféry.“³³

Když mluví Teilhard o noosféře, téměř vždy jí umísťuje na naši Planetu. V závěru *PH* však dodává, že není zcela vyloučeno, že člověk opustí svou rodnou planetu a začne kolonizovat jiné planety – sféra by se tedy rozšířila, za předpokladu že by lidstvo našlo prostředky dopravy a komunikace, které by zajistily míru provázanosti vědomí. V opačném případě by vznikly dvě či více společenství vědomí, které se budou vyvíjet samostatně, což podle Teilharda není správná cesta k dovršení evoluce. Mimo rozšíření lidstva za hranice planety Země Teilhard zmiňuje také možnost, že oduševnělý život mohl vzniknout rovněž jinde než na Zemi. V takovém případě by se oba do té doby neprovázané fenomény vědomí museli také vzájemně spojit, totalizovat. Současně by museli přijmout společnou odpovědnost za další vývoj vesmíru a pracovat na dalším svém vývoji společně. Závěrečná fáze vývoje vědomí by se prováděla jako syntéza planetárních jednotek. Pro Teilharda je ale taková možnost krajně nepravděpodobná. O to méně, že by obojí vědomí muselo vzniknout a vyvíjet se přibližně ve stejnou dobu, což se nám v kosmickém měřítku zdá málo pravděpodobné.³⁴

³¹ PH, s. 180; VL, s. 155.

³² PH, s. 186; VL, s. 159.

³³ PH, s. 180; VL, s. 155.

³⁴ PH, s. 288; VL, s. 237.

2. Evoluce a zákony jejího fungování

Následující kapitolu věnujeme konceptu Teilhardovy evoluce. Mluvit budeme o tom, jak autor klasickou teorií biologické evoluce rozšířil na celý vesmír a jaké jsou principy jejího fungování, které zároveň odrážejí na fungování světa. Úkol, který jsme si stanovili v úvodu této práce je popsat Teilhardův koncept lidské odpovědnosti. Odpovědnost ve světě však nemůžeme zkoumat samostatně, odpovědnost samu totiž Teilhard odvozuje ze samotných principů fungování vesmíru. Proto musíme prostor věnovat také zákonům rekurence – narůstání jistých vlastností ve vesmíru; energii, která je dvojího charakteru; a také vztahu hmoty a ducha. Mimo výše zmíněné věnujeme prostor také minulosti, současnosti i budoucnosti evoluce vesmíru.

2.1. Být víc

Princip komplexity, organické navíjení (*enroulement organique*), je jedním z ústředních konceptů Teilhardova díla. Nejdůležitější zákon, který se uplatňuje v evoluci je zákon o spojování prvků. Ve svém spise *Jak věřím* píše: „Esse est unire et uniri,“³⁵ v překladu „Být znamená spojovat a být spojován.“ „Vidíme, jak se hvězdný vesmír prostorově rozpíná z nepatrného k nesmírně velikému; ještě zřetelněji vidíme, jak se organický vesmír navíjí (nabaluje) sám na sebe od velmi jednoduchého ke krajně složitému.“³⁶ Teilhardova představa vesmíru je představou harmonicky uspořádaného celku, který se postupně stále stává, vyvíjí. Vesmír je jednotou složenou z mnohého.

Působení zákona spojování vidí Teilhard ve všech rovinách skutečnosti – ve vývoji hmoty, prostého života, i života lidí. Zatímco ve sféře vývoje hmoty uváděla vše v pohyb náhoda, ve sféře života jednoduché instinkty, ve sféře reflektujících bytostí již musí vývojový pohyb vycházet z nitra vědomí těchto bytostí jako pevné rozhodnutí. Cílem evolučního vývoje u Teilharda není pouze přežít, ale uposlechnout onen evoluční imperativ, který vyvolává touhu po tom být více, protože „být více znamená více se spojit,“³⁷ přičemž lze tento základní ontologický vztah mezi bytím a spojením vyjádřit formou pasivní: „více být znamená být víc sjednocen z mnohého,“³⁸ a aktivní: „více být znamená více sjednocovat mnohé.“³⁹

³⁵ CC, s. 271; JV, s. 146

³⁶ PH, s. 334; VL, s. 247.

³⁷ PH, s. 25; VL, s. 28.

³⁸ AE, s. 120.

³⁹ AE, s. 120.

Teilhard rozlišuje dva druhy uspořádání evolučně vzniklých systémů. Prvními jsou agregáty⁴⁰ (simple agrégation), které jsou celky neuspořádaných částic. Druhým uspořádáním jsou komplexní systémy, které se od agregátů liší tím, že jejich části jsou provázané a v daném systému spolu navzájem souzní. Prvky agregátu si vždy drží stejné vlastnosti jak v celku agregátu, tak samostatně. Tím, že jsou spojeny do jednoho celku, není povýšen jejich ontologický status bytí, svým nakupením nevytvářejí nic nového. Prvky komplexního systému zkoumané samostatně nevykazují stejné vlastnosti jako systém, který tvoří, protože jejich spojením vzniká systém dokonalejší, než jakým jsou jeho části samostatně. Komplexní systémy dělí Teilhard na fixované a centrované. Fixované zastupují anorganické látky, například krystaly, které pouze vrství části na sebe, je to shluk atomů, které nejsou chemicky vázány do molekul. Jejich spojením nevzniká nic nového, pouze jednoduchý krystal. Centrovanými systémy Teilhard označuje buňky a buněčné systémy. Ty se od fixovaných systémů liší tím, že pro zachování své existence musí stále měnit a obnovovat části, ze kterých jsou tvořeny. Na rozdíl od krystalů mohou buněčné systémy měnit svou komplexnost, aniž by se tím samy zničily⁴¹

Kromě stupňování tělesné podstaty systémů Teilhard předpokládá existenci toho, čemu říká vnitřek (*dedans*). Formy tohoto vnitřku jsou různé, podle míry komplexity. Někdy je proto Teilhard označuje pojmy jako psychika, duch, vědomí, určitá forma energie či, radiální energie, která postupem evoluce nabývá vyšší komplexity. „Přírodní anomálie (život, vědomí, svoboda) je vždy jen zvýrazněním nějaké vlastnosti, rozšířené v nepostižitelném stavu všude. Fenomén bezpečně zjištěný byť jen v jediném bodě má díky základní jednotě světa nezbytně všudypřítomnou hodnotu a všudypřítomné kořeny.“⁴² Evoluce je pro Teilharda v jistém smyslu evolucí psychické stránky nebo také evolucí vědomí, protože v širším smyslu toho pojmu jím Teilhard označuje „všechny druhy psychiky, od těch nejchudších myslitelných forem až po specificky lidský fenomén reflektovaného poznání.“⁴³ Radiální energii, vnitřek, si lze podle Jirousové představit jako „obecný tvar ducha, obecnou duchovní formu vesmíru typu přitažlivého ohniska, které zajišťuje, že jednotlivé části jsou ve vzájemném vztahu a navzájem o sobě ví. Je to síla dlouhého dosahu zajišťující vztah částí k celku.“⁴⁴

⁴⁰ PHN, s. 28; MČP, s. 15.

⁴¹ Tamtéž, s. 23.

⁴² PH, s. 52; VL, s. 48.

⁴³ PH, s. 53; VL, s. 49.

⁴⁴ JIROUSOVÁ, Františka. *Evoluce jako cesta k Bohu v díle Teilharda de Chardin*, in *Filosofie dnes*, č. 1, roč. 4, 2012. s. 46.

Všechny věci mají svůj vnitřek, z naší perspektivy je však obtížné jej pozorovat. Pozorovatelným se pro nás vnitřek stává až v jisté míře komplexnosti. S rostoucí psychikou Teilhard pozoruje výskyt se psychikou spojených nových fenoménů jako jsou instinkt, vědomí, svoboda. Teilhard dokonce píše, že celou evoluci lze chápat jako postup k vědomí, evoluce vědomí, neustálé narůstání psychické (Teilhard rovněž užívá pojmu „radiální“) energie: „Celý další obsah této knihy nebude nic jiného, než tato historie zápasu, který se ve vesmíru odehrává mezi sjednocenou rozmanitostí a neorganizovanou mnohostí; bude to stálá aplikace základního zákona komplexnosti a vědomí, z něhož vyplývá určitá psychicky konvergentní struktura a zakřivení světa.“⁴⁵ Dosud nejvyšší (avšak ne ještě dokonalou) formu takových fenoménů sleduje Teilhard u člověka. V oblasti fyziky a chemie se předměty projevují jen svými vnějšími determinismy. Teilhard se domnívá, že u člověka již nelze přehlížet existenci nějakého vnitřku, protože samotné lidské nitro se stalo předmětem zkoumání věd o člověku.

Princip vzájemného spojování prvků provázeného diferenciací a vzestupem ducha k jednotnému systému, kterým Teilhard myslí sjednocení ducha s Bohem, označuje rovněž jako „centrování“. Jeho souhrnná integrální věda o evoluci by se tedy mohla označovat jako centrologie, ačkoliv, jak upozorňuje Jirousová, Teilhard sám v označení své vědy není ve svých spisech jednotný a v sekundární literatuře se uchýtil poněkud zavádějící pojem *fenomenologie*, který sám Teilhard používá v *Le Phénomène humain*.⁴⁶

2.2. Energie, hmota, duch

Víme již, že v Teilhardově vidění mají všechny části a prvky světa na všech úrovních komplexnosti schopnost ovlivňovat se a sdružovat se tak do jistých svazků. Teilhard tvrdí, že tato provázanost se děje na psychické úrovni prostřednictvím radiální energie – prvky se ovlivňují a sdružují prostřednictvím svého nitra. Teilhard totiž předpokládá, že duch je do jisté míry obsažen v nejzákladnějších částech hmoty. Hmota pak na své prostředí reaguje jednak tangenciálně (běžné působení hmoty skrze její prostorové kategorie) a také radiálně (radiální odkazuje k nitru věcí, k tomu, co dodává hloubku bytí, co postupně zdánlivě „mrtvou“ hmotu oživuje a oduševňuje). Dokazatelnost takového tvrzení je v oblasti, kterou se zabývají přírodní

⁴⁵ PH, s. 57; VL, s. 52.

⁴⁶ JIROUSOVÁ, Františka. *Evoluce jako cesta k Bohu v díle Teilharda de Chardin*, in *Filosofie dnes*, č. 1, roč. 4, 2012. s. 43.

vědy přirozeně složitá. Psychická provázanost ve sféře člověka je již přímo pozorovatelná a velmi vysoká, zřetelná z celého fenoménu společnosti, kterou každý může osobně zakoušet.⁴⁷

Émile Rideau o Teilhardově radiální energii říká, že je to protiklad nárůstu entropie, regresivní tendence energií směrem k degradaci a rozptylu. Za to, že již v nejjednodušší hmotě můžeme pozorovat fenomén navíjení se, uzavírání do sebe, může právě radiální energie, která tlačí hmotu, aby se vyvíjela, byla víc.

Jirousová k tématu vztahu radiální a tangenciální energie uvádí, že v sekundární literatuře nebyla nikdy dostatečně prostudována. Radiální energie je u Teilharda obecná forma uskupení prvků nějakého systému. Hlavní funkcí radiální energie je schopnost vytváření různých typů uspořádání prvků v systému prostřednictvím vztahování částí k celku a jeho středu, ohnisku přitažlivosti. Různá konkrétní spojení a vazby prvků označuje Teilhard jako tangenciální. Tangenciální energie je schopnost konkrétní vazby. Jak uvádí Jirousová může to být třeba změna prostorového uspořádání molekuly proteinu po navázání atomu při metabolických procesech v buňce nebo vytvoření smyslového vjemu u živočichů, ve sféře člověka a lidského vědomí to může být třeba implementace nového vědění do stávající struktury poznání.⁴⁸ Radiální energie narůstá ve chvíli, kdy se také zvyšuje komplexita systému. Co však znamená „zvýšit komplexitu“? Zvýšení komplexity se projevuje zvýšením počtu tangenciálních vazeb, kterými se systém vztahuje k okolí, kdy systém rozšiřuje svůj životní prostor, což Teilhard spojuje s rozhojněním bytí. Rozšíření životního prostoru je spojeno s nárůstem radiální energie, protože se takovým způsobem rozšiřuje vztah částí k jejich celku.⁴⁹ Radiální energie je navýšena za předpokladu, že je do systému zařazen nový prvek, který ovlivňuje a působí na všechny ostatní prvky, a díky tomu systém získá možnost navázat nové vazby s okolím. Systém se posouvá ve svém vývoji ve chvíli, kdy dojde k přeuspořádání vazeb a systém tak může pracovat účinněji – což se projevuje v rozšíření životního prostoru systému. Právě s takové přeuspořádání vazeb určitého systému Teilhard spojuje s kritickou změnou stavu, překročením jisté meze či hranice: „Ve všech oblastech, když nějaká veličina dostatečně vzroste, mění náhle vzhled, stav či povahu. Křivka se láme a obrací, povrch přechází v bod, tuhé těleso se rozdrťí, kapalina vře, vajíčko se segmentuje, nad nahromaděnými fakty probleskne intuice... Kritické body, změny stavu, stupně na svahu – skoky všeho druhu v průběhu vývoje.“⁵⁰ Záblesk intuice

⁴⁷ PH, s. 239; VL, s. 200.

⁴⁸ JIROUSOVÁ, Františka. *Evoluce jako cesta k Bohu v díle Teilharda de Chardin*, in *Filosofie dnes*, č. 1, roč. 4, 2012. s. 46.

⁴⁹ AE, s. 217.

⁵⁰ PH, s. 36; VL, s. 67-68.

nad nahromaděnými fakty, jak píše Jirousová tzv. „aha“ zážitek, kdy po shromáždění kritického množství údajů zavládne v lidském vědomí náhlé pochopení, které spočívá především v propojení nabytých poznatků a údajů do „logické sítě vzájemných vztahů.“⁵¹ Na příkladu procesu lidského poznání můžeme demonstrovat Teilhardovu myšlenku vývojového skoku – novým a novým poznáním je člověk schopen poznávat ještě efektivněji, protože čím je větší prostor jeho vědomí co se informací týče, tím je schopen snadněji vyhledávat informace nové a propojit je s poznatky, kterými již disponuje, tedy navazovat nové intelektuální vazby.

Jak upozorňuje Jirousová, systémem může být i text, který je souborem navzájem provázaných pojmů a informací. Pokud text uspořádáme, může být kratší, ale komplexnější, než původní neuspořádaný text. Počet slov se u takového textu může snížit, komplexita textu jako celku se však zvýší. Středem textu jsou teze, axiomy, přidružená struktura a jednotlivá tvrzení, která z nich vycházejí. Okolím textu jsou potom všechny druhy působení textu na čtenáře, nebo vztah k textům jiným.⁵²

Radiální energie je tedy energie vnitřního organizování systému, celkový řídicí princip uspořádávání. Energie tangenciální je projev radiální energie směrem dovnitř systému i ven, který má charakter různých vazeb, a právě radiální energie je energie, která systém „přitahuje směrem ke stále komplexnějším a centrovanějším stavům, směrem vpřed.“⁵³ Vazby tangenciální jsou projevem radiální energie. Zvyšování komplexity pak znamená zvyšování centrovanosti.

Na začátku *Phénoméne humain* Teilhard píše, že látka a duch jsou rovnocenné atributy téhož, dvě kvality jedné věci. „Vesmírná látka... je dvoustranná svou strukturou... Věci mají svůj vnitřek, koextenzivní vnějšku.“⁵⁴ V pozdějších pasážích knihy Teilhard již říká, že duch (vnitřek věcí) svou podstatou překonává látku, která je ve skutečnosti jen jeho nosičem.⁵⁵ Jak tedy podle Teilharda správně porozumět vztahu hmoty a ducha? Odpověď nabízí Émile Rideau, který říká, že u Teilharda se lze bavit o „čisté“ hmotě pouze na rovině dialektické, kdy potřebujeme mluvit o vztahu hmoty a ducha. V tomto smyslu je hmota protikladem ducha, a zároveň „opěrným bodem a obsahem onoho spojení, kterým je realita.“⁵⁶ Teilhard rozděluje

⁵¹ JIROUSOVÁ, Františka. *Evoluce jako cesta k Bohu v díle Teilharda de Chardin*, in *Filosofie dnes*, č. 1, roč. 4, 2012. s. 47.

⁵² Tamtéž, s. 48.

⁵³ PH, s. 62; VL, s. 55.

⁵⁴ PH, s. 44; VL, s. 48.

⁵⁵ PH, s. 273; VL, s. 225.

⁵⁶ RIDEAU, Emile. *Myšlení Teilharda de Chardin*. Velehrad: Refugium Velehrad-Roma, 2001. s. 155.

hmotu a ducha pouze dialekticky, kdy chce popsat jejich vztah. Na rovině popisu fenoménů ale neexistuje pouze hmota či pouze duch sám o sobě. I když Teilhard přiřazuje duchu vyšší statut bytí, neobešel by se bez hmoty, v jejímž nitru se duch vyvíjel spolu se systémem, kterému je vnitřkem a náplní.

Dějiny vesmírného vývoje totiž Teilhard v posledku chápe jako dějiny vývoje vědomí. Duch tedy musí překonat hmotu. Hmota je to, co jej stahuje, i tak je ale nezbytná, protože pouze díky hmotě se může duch oživit. Hmota se vyvíjela do určitého historického momentu, kdy se život vyvinul do takové formy, která vědomí umožnila vnímat a reflektovat sama sebe, kdy se vědomí osamostatnilo a mohlo se samo za sebe rozhodovat a jednat podle své vůli, kdy duch začal „vítězit“ nad hmotou. Nejdůležitější však je ten fakt, že duch, který se vyvinul do osoby, je konečně schopný transcendovat hmotu. Duch hromaděný v jiné životní formě, než kterou je člověk je po smrti komplexu, ve kterém se hromadil odsouzen k návratu do mnohosti hmoty, radiálně je poníženo zpět do tangenciálního. Teilhard ale tvrdí, že vědomí v osobě, v člověku, po jeho smrti nezaniká, nýbrž že se osvobozuje a uniká entropii, ke které je odsouzena hmota.⁵⁷ Teilhard tedy říká, že pozemský život člověka je pouze etapou na cestě, která nekončí smrtí jeho těla.

2.2.1. Láska jako energie

V Teilhardově výkladu znamená pojem energie „schopnost vazeb“⁵⁸ a to ve všech úrovních vývoje. Teilhard jde až tak daleko, že vše, co jest, existuje právě díky spojení, vazbám. Každý komplexní systém je závislý na vazbách s okolím a jeho části mají vazby na celek, který tvoří, i na sebe navzájem. Projevy energie, jak ji chápe Teilhard, jsou vazby atomů, řízená látková výměna v buňkách, ale i instinkty živočichů nebo lidské myšlení a schopnost milovat. Úvodem ještě připomeňme, že Teilhard pojímá vesmírnou látku v zásadě především jako energii a ta se dokonce vyskytuje a priori: „A priori se může vyskytovat jen to, co je založeno na energii.“⁵⁹ U Teilharda znamená pojem energie v obecné rovině schopnost změny na základě vztahu, působení komplexních systémů na sebe navzájem. Jirousová upozorňuje, že odvozeným modelem energie je rovněž schopnost odolávat výše zmíněnému působení dvou a více systémů na sebe. Evoluční imperativ volající po větším spojení více prvků v jedno totiž v Teilhardově

⁵⁷ PH, s. 227; VL, s. 225.

⁵⁸ PH, s. 36; VL, s. 37.

⁵⁹ AE, s. 381.

výkladu neznamena prosté slití prvků dohromady. Skutečné spojení systémů tvoří nový systém, který svými kvalitami zásadně převyšuje prvky, ze kterých je tvořen. Důležitou úlohu ve spojování prvků mají tedy také odpudivé síly, jimiž systémy získávají schopnost odporu. V rovině neživé přírody o takových sblíživých a odpuzujících silách mluvíme jazykem fyziky a chemie. V lidské sféře už mluvíme o sympatii a antipatii.⁶⁰

V souvislosti s krucialním zákonem Teilhardovy evoluce podle kterého být více, znamená více se spojit, můžeme říct, že pro Teilharda z ontologického hlediska nepředchází všemu bytí, nýbrž spojení: „Z hlediska dynamiky prvním na světě není bytí, ale spojení, z něhož se bytí rodí.“⁶¹ Jirousová v tomto smyslu připomíná, že u Teilharda se může a priori „vyskytovat jen to, co je založeno na nějakém spojení.“⁶² Řekněme tedy, že nic není čistě jedno, že vše co existuje, má charakter sounáležitosti, existuje ve vazbě, ko-existence s jiným. Zároveň dodejme, že žádná vazba není uskutečněna bez současného působení energie, protože každý hmotný celek je až druhotný, jelikož mu předchází energie a z ní plynoucí potenciál spojení.

Lásku člověk přirozeně vnímá z její jevové stránky, jako radosti i útrapy, které způsobuje. Teilhard však chápe lásku hlouběji, přisuzuje jí zásadní evolutivní význam. Láska, brána jako obecná vlastnost, která se projevuje přitažlivostí, na sebe bere různé podoby. Na jisté úrovni rozumíme lásce jako „afinitě jedné bytosti ke druhé“, což podle Teilharda můžeme pozorovat jak u člověka, tak i u dalších zvířat, nejzřetelněji však u savců – pohlavní vášeň, rodičovský instinkt, společenská solidarita atp. Teilhard se snaží ukázat, že lásku jako jakousi obecnou sílu evoluce můžeme pozorovat ve všech rovinách skutečnosti. Teilhard se však domnívá, že lásku můžeme předpokládat u všeho, co jest. O lásce (i když zárodečné) mluví Teilhard již v souvislosti s vnitřní náklonností molekul ke vzájemnému spojování. Již na úrovni makroskopického světa Teilhard sleduje sílu, kterou označuje jako láska, sílu, která probíhá vývojem podle stejného principu zvyšujícího se bytí, podle kterého se vyvíjejí i hmota a duch, a kterou až lidé mohou silně vnitřně zakoušet v nitru své osoby. Síly lásky byly a jsou nezbytné pro tvorbu světa. Láska je u Teilharda ve všech svých modech přímá stopa psychické

⁶⁰ PH, s. 337, VL, s. 249.

⁶¹ CC, s. 271, JV, s. 146.

⁶² JIROUSOVÁ, Františka. *Evoluce jako cesta k Bohu v díle Teilharda de Chardin*, in *Filosofie dnes*, č. 1, roč. 4, 2012. s. 41.

konvergence vesmíru v jeho nitru, tam kde dochází ke spojování prvků, ze kterých je vesmír tvořen.^{63 64}

Teilhard tvrdí, že aby člověk ve svém vývoji postoupil k dokonalému bytí musí se nechat vést ve svých činech láskou. Cíl lidstva by měl být více se spojit a láska je síla, která spojuje. Dva do sebe zamilovaní jsou nejvíce spolu, pokud se v sobě navzájem ztratí, říká Teilhard. Aby se lidstvo někdy skutečně globálně totalizovalo, je třeba takové lokální působení lásky rozšířit na celé lidstvo, myslí si Teilhard. Věřící, že pro svůj další vývoj musí lidé rozšířit schopnost milovat takovým způsobem, aby zahrnul všechny lidi a celou Zemi.⁶⁵ To, co tedy podle Teilharda lidstvu nyní chybí v rámci dalšího jeho vývoje je rozvinutá schopnost milovat.

Teilhard se domnívá, že člověk je schopen takové všeobecné lásky, která by jedince směřovala k vnitřnímu spojení se všemi ostatními. Zárodek takové všeobecné lásky sleduje ve schopnosti jedince nadchnout se pro něco – pro celek v přírodě, kráse, umění. Člověk podle Teilharda touží po harmonii, chce být sladěn s celkem a souznít s ním. A toho může dosáhnout jen díky rozvinuté schopnosti lásky, schopnosti, v jejíž podstatě je síla přitahující jednotlivé prvky k sobě, schopnost syntézy prvků. Velká, všeobecná láska je posledním a úplným způsobem, jakým může člověk milovat. Důvodem, proč se tato velká lidská láska dosud v lidstvu neuplatnila, je podle Teilharda vina nesprávně vedené kolektivizace lidstva, ve které osoba zaniká a lidstvo je neosobním celkem. Kolektivita, která pohlcuje osobu totiž zabíjí i lásku, která by chtěla vzniknout.⁶⁶ Láska ve styku s neosobním a anonymním umírá a oslabuje se s postupujícím časem a prostorovou vzdáleností prvků, které přitahuje.⁶⁷ Člověk se podle Teilharda nemůže oddat anonymnímu množství. Pravé spojení lidí je totiž spojení jedinečných personalit. Rozpouštění individuálních osobností, které se sdružují pod taktovkou umělých ideologií, není podle Teilharda cesta, kterou by se lidstvo mělo ve svém vývoji ubírat.

Pro očekávání jisté budoucnosti hraje v rámci Teilhardova systému největší roli vědomé rozhodnutí lidstva pro přijetí odpovědnosti za vesmírnou evoluci a odhodlání se k cílevědomé práci na ní. Teilhard se domnívá, že je třeba pro tento účel zavést vědu na samou hranici jejích

⁶³ PH, s. 258-259; VL, s. 219-220.

⁶⁴ Z filosofického hlediska není jasné, jakým způsobem pojímá Teilhard „lásku“, respektive jaký jí přisuzuje ontologický statut. Na jedné straně je to projev prvků, které se k sobě přitahují, a jindy je to samostatná síla, která prvky puďí, je samotným pužením. Je tedy podle Teilharda láska příčinou pužení, nebo tímto pojmem označuje přitažlivost prvků, která je způsobena něčím jiným?

⁶⁵ PH, s. 259-260 VL, s. 220-221.

⁶⁶ PH, s. 269; VL, s. 222.

⁶⁷ PH, s. 270; VL, s. 223.

možností a přijmout bod Omega jako skutečnou a již v přítomnosti působící sílu, která je skutečnou budoucností lidstva, která z budoucnosti zároveň působí jako jakýsi velký atraktor celé evoluce, přitahující k sobě tedy i člověka.⁶⁸ Pouze takové sdružování lidí, které je vedeno vidinou Teilhardova Boha, božského principu, kterému říká Bod Omega, má šanci dovést lidstvo i celý vesmír ke konci, který by znamenal úspěšné dovršení evoluce celého vesmíru.

2.3. Má evoluce hlubší smysl či cíl?

Teilhard do svého systému přijímá myšlenku evoluce, které rozumí v rámci evoluční biologie. Slovy Flegra je evoluce samovolně probíhající proces, v jehož průběhu vznikají živé systémy ze systémů neživých, které se dále vyvíjejí a diverzifikují.⁶⁹ Vědecky uznávané teorie evoluce se mezi sebou mohou lišit dílčími mechanismy, kterými vývoj probíhá, v čem se ale shodují je to, že evoluce nemá cíl. To však neplatí pro Teilharda. V jádru Teilhardovy teorii evoluce se skrývá platonsko-křesťanská myšlenka stupňování a hierarchie bytí, podle které se rozlišují jsoucna podle míry podílu na intenzitě bytí s tím, že jsoucno na vyšší úrovni v hierarchii bytí může zahrnovat nižší úroveň, ne však naopak. Teilhard však myšlenku stupňovaného bytí doplňuje o vývojovou perspektivu. Rideau říká, že realita Teilhardem pochopeného vesmíru je „neurčitá a časová“, hledí a spěje ke svému cíli, prochází procesem vývoje, který je „zároveň změnou i pokrokem.“⁷⁰ Celek světa podle Teilharda popisuje Rideau jako systém, který je schopný růst, v němž čas nefunguje jako pasivní nádoba, nýbrž jako živá a tvořivá energie rozvoje.⁷¹ Proto jej Jirousová řadí spolu s Whiteheadem k zástupcům procesuální filosofie, ve které není hlavní kategorií bytí, ale nastávání, evoluce, vývoj. Jirousová vysvětluje, že evoluce je pro Teilharda stále probíhající, nedokončený proces vývoje, ve kterém je bytí možné dále rozvíjet, stupňovat. Taková představa hierarchického nedokončeného bytí je podle Jirousové v rozporu s novověkou přírodovědou, která pracuje s redukcionismem. V té době, kdy Teilhard psal svá hlavní díla, byly ve vědeckém diskursu prosazovány myšlenky neodarwinismu, které zdůrazňují náhodnost a bezcíllost evoluce. V tomto smyslu je Teilhardova idea stupňování bytí s neodarwinismem v rozporu. Ani Darwin se podle Jirousové ve své teorii nesnažil určit nějakou vlastnost, která se v průběhu evoluce zvětšuje a postupně zdokonaluje. Nepředpokládal žádný jev, který by určoval tendence či směr evoluce. Jirousová říká, že rozvíjení bytí je

⁶⁸ PH, s. 269; VL, s. 222.

⁶⁹ FLEGR, Jaroslav. *Evoluční biologie*. Praha : Academia, 2009. s. 12.

⁷⁰ RIDEAU, Emile. *Myšlení Teilharda de Chardin*. Velehrad: Refugium Velehrad-Roma, 2001. s. 105.

⁷¹ Tamtéž, s. 105.

základní charakter evoluce, a to je podle Teilharda přímo závazek člověka vůči sobě i všemu ostatnímu, úkol, který vždy spočívá na bedrech bytostí, stojících na špici vývoje, což jsou v současnosti lidé.⁷²

V Teilhardově pojetí se evoluce vztahuje k celému vesmíru a tomu, jak funguje. Vesmír prochází procesem vývoje, neustále realizuje svůj jediný úkol – stává se, a stává se vždy něčím víc. Prozrad' me, že za onou zvyšující se komplexitou systémů stojí především vyšší provázanost jejich prvků a právě ta v čase narůstá. „Každý prvek vesmíru je doslova utkán ze všech ostatních,“⁷³ píše Teilhard. Počátek každého komplexního systému a také počátek prvků, které je tvoří je teoreticky dohledatelný v systémech a prvcích, které jim předcházely. Z našeho omezeného pohledu, daného krátkostí našich životů, se nám může vznik atomů v jádrech hvězd i jejich uvolňování do prostoru, když hvězdy zaniknou, jevit jako událost mimo náš čas. Atomy vodíku, uhlíku, dusíku a kyslíku samy o sobě tvoří jistě nějaký systém. Jejich kombinacemi ale tvoří například lidské tělo. Svým spojením tvoří něco, je samotné převyšuje. V lidském těle jsou, podle Teilhardova výkladu, něčím více, protože se více spojily. Sama hmota, tvořená atomy, by nebyla ničím, kdyby se atomy nespojovaly do molekul a molekuly následně nevytvořily buňky a ty se nespojily v mnoho buněčné organismy. Právě spojení jednotlivých částí dává vzniknout systému, který převyšuje části, ze kterých je stvořen. „V každé oblasti, ať se jedná o buňky v těle, o členy společnosti nebo prvky nějaké duchovní syntézy, spojení vždycky diferencuje, rozrůžňuje. V každém organizovaném celku se jeho části zdokonalují a dospívají.“⁷⁴

Teilhard k popisu fenoménu člověka přistupuje vědecky, obrací se tedy k vědě. Reflektuje zjištění astronomie, která nás seznamuje s představou vesmíru, který se od prvotní singularity rozpíná ve sluneční soustavy a v celé galaxie. Poučít se nechává také z biologie, kde si všímá, jak se organická oživená hmota vyvíjí na Zemi, jak se „navíjí“ sama na sebe od jednoduchého po stále složitější. Současně, jako antropolog, pozoruje vývoj vědomí a reflexe u člověka a jeho předchůdců. Člověk podle Teilharda touží po tom být víc, protože to vesmír doposud demonstroval v hmotě, která se uskupovala do vyšších celků. Hmota, která se stále více zdokonalovala ve své komplexnosti, následně ožila a opět se vyvíjela do komplexnějších

⁷² JIROUSOVÁ, Františka. *Evoluce jako cesta k Bohu v díle Teilharda de Chardin*, in *Filosofie dnes*, č. 1, roč. 4, 2012. s. 38.

⁷³ PH, s. 38; VL, s. 39.

⁷⁴ PH, s. 290; VL, s. 218.

celků. V živých komplexech se postupně hromadil duch až do té míry, kdy nabyl vědomí. Hmota, v této fázi již život, byla schopna myslet a uvědomit si sebe sama. Tyto poznatky Teilhard redukuje na základní pravidlo evoluce, jakousi všeobecnou, přirozenou tendenci směřovat ke stále složitějšímu. Vesmír se nabaluje sám na sebe do složitosti. S navíjením hmoty na sebe souvisí také její zvnitřňování, tedy růst ducha vyjevujícího se v psychice a vědomí. Teilhard skutečně věří, že vědomí není ve světě přítomno jen na tom úseku, kde ho můžeme přímo pozorovat, nýbrž že je v nepozorovatelné míře přítomno v hmotě již od jejího vzniku. Vědomí tedy pro Teilharda není jen nějaký epifenomén odehrávající se v lidské sféře, jakýsi náhodný jev, žádná nepřirozená deviace, naopak je to vyjádření hloubky⁷⁵ hmoty, která má svou vnitřní část, oproti vnější, kterou můžeme snadno pozorovat našimi smysly, případně jinými nástroji, které si k tomu účelu člověk vynalezl. Rideau k tomuto říká, že Teilhardův člověk není „žádná bludná anomálie, nýbrž je to klíč, hlava, špička vesmíru, nanejvýš charakteristická forma kosmického fenoménu, vysunuté čelo Života, vývoj, který se stal reflexivně vědomý sám sebe.“ Rideau tvrdí, že pro Teilharda je výskyt člověka fenoménem vesmírného významu. Explicitně říká, že s člověkem se v teilhardovsky pochopeném vesmíru objevuje nová energie – myšlení.⁷⁶

Teilhard předpokládá, že každá částice vesmíru má nitro, nějakou psychiku, i když pouze zárodečnou, ve svých hodnotách nepozorovatelnou a neprojeví se, ještě nesmírně rozptýlenou, nesoustředěnou. K tomu, aby se duch v hmotě nahromadil do takových hodnot, abychom mohli mluvit o vědomí, jsou třeba příhodné podmínky pro její rozvoj – například takové, které panují na naší Planetě (připomeňme zde, že Teilhard nepopírá možnost reflektujícího vědomí mimo Zemi). Vesmír je podle Teilharda pod neustálým organickým tlakem, Teilhard je totiž přesvědčen, že vznik života je nějakým způsobem vždy možný, a pokud má vhodně podmínky, začne se rychle projevovat a vyvíjet se.⁷⁷ Pravděpodobnost vzniku života na nějaké planetě je však i přes to malá. Výskyt bytostí schopných reflektovat své vědomí pak představuje nový práh, změnu stavu. Výskyt takového fenoménu, bytosti, která je schopná reflektovat své vědomí je ještě méně pravděpodobný než vznik samotného života.

⁷⁵ Onou hloubkou zde Teilhard vyjadřuje jakousi náplň hmoty. Vezměme si celek jako dvousložkový fenomén, který má hmotný obrys a jakousi psychickou náplň, která oněm obrysům dodává hloubku, díky čemuž onen celek není jen plochý obrys, ale je i naplněn. Představme si objekt jevící se jen v prostorové dimenzi, přidáním psychického obsahu se naplní jeho další dimenze – to je přechod od plochého prostorového předmětu k předmětu s vnitřní náplní.

⁷⁶ RIDEAU, Emile. *Myšlení Teilharda de Chardin*. Velehrad: Refugium Velehrad-Roma, 2001. s. 107.

⁷⁷ PH, s. 304-305; VL, s. 247-248.

Život se v člověku povýšil do jiného, vyššího stavu, je něčím víc. Tento vyšší stav Teilhard vysvětluje zejména třemi vlastnostmi, kterými se člověk liší od ostatních živých bytostí.

Za prvé je to jeho vynalézavost. Vývoj hmoty postupoval složitě a z pohledu člověka dlouho, protože vesmírné procesy mají dlouhotrvající charakter a jejich vývoj je odkázán na nastolení správných podmínek. Člověk, bytost vynalézavá, ale takto už nepostupuje, jelikož je schopen uvažovat a je vědomě a cíleně vynalézavý, schopný cíleně využívat svých znalostí za konkrétním účelem. Teilhard se domnívá, že podobná schopnost je vlastní pouze člověku.⁷⁸

Druhou lidskou vlastností odlišující člověka od ostatního života je láska, která lidi sblíží, ale naopak i antipatie, která je oddaluje. Přitažlivost a odtaživost mezi lidmi je podle Teilharda povýšená vlastnost před-živých a nižších živých prvků. Tato nižší přitažlivost i odpudivost se u hmoty a jednoduchých živých organismů dá podle Teilharda redukovat na pouhé působení fyzikálních zákonů.⁷⁹ U člověka jsou tyto síly sofistikovanější, komplikovanější, vyvinutější, povýšené na vyšší úroveň. Princip přitažlivost je však v zásadě stejný, přirozené přitahování dvou a více prvků. V rámci lidské sféry však podle Teilharda nejde o chemické vazby či gravitaci. Fenomén lásky nebo jejího opaku – u Teilharda zla, se odehrává především v nitru člověka, není zcela vázán na jeho hmotnou podstatu.

Do třetice je to lidský požadavek na absolutní přežití, který se rovněž vztahuje k lidské schopnosti předvídat budoucnost.⁸⁰ Člověk si je totiž vědom své smrtelnosti, zároveň však z vesmíru vypožoroval jeho vývojovou tendenci, která se mu jasně jeví jako vývoj od původního „zrnka“ k „něčemu“. Teilhard se domnívá, že neustálý koloběh rození nových vědomí a jejich následná absolutní smrt by znamenala obrovské mrhání. V nedohlednu by bylo lidské úsilí na posouvání evoluce dál a výš, kdyby se člověk domníval, že jeho snažení nakonec skončí v ničem, kdyby věřil ve svůj naprostý konec a zapomnění.⁸¹ Člověk, ve kterém započal nový stav evoluce, musí tušit vyústění celého evolučního tlaku, cíl vesmírné evoluce, ke kterému celý vesmír, i on, spěje. Takový cíl je nejvíce komplexní systém, zahrnující všechny systémy jemu nějak předcházející. Teilhard takový nejdokonaleji vyvinutý systém nazývá bodem Omega. Prozatím jen ve zkratce nastiňme, že bodem Omega Teilhard myslí jakési sdružení od tělesnosti osvobozených lidských duší a zároveň ideu, kterou vždy musí mít člověk na zřeteli, když vědomě pracuje na budoucím rozvoji. Je to nejzazší budoucnost evoluce,

⁷⁸ PH, s. 306; VL, s. 249.

⁷⁹ Tamtéž

⁸⁰ Tamtéž

⁸¹ Viz kapitola Bod Omega.

poslední stupeň evolučního vývoje a zároveň síla, která vše uvádí v evoluční pohyb. Je to střed, ke kterému evoluce míří a zároveň osa, kolem které se vesmír navíjí na sebe.

Co je podle Teilharda lidská společnost? Samo-organizování lidského množství hledá stále složitější formu svého uspořádání, jelikož se stále početně rozrůstá a potřebuje proto lépe organizovanou formu společenství. Jedná se o proces, který jen zdánlivě, zvnějšku připomíná biologické konstrukce. Biologický vývoj člověka je, zdá se, u konce, neznamena to ale, že se dále nevyvíjí. Technický pokrok jde podle Teilharda ruku v ruce s vývojem psychickým, navíc se zvyšuje i chuť a schopnosti dále objevovat. Technický vývoj a s ním spojené psychické soustředění vysvětluje Teilhard pomocí té samé síly, která stojí za vývojem celého vesmíru, ta samá síla, která iniciovala i vývoj člověka a jehož prostřednictvím pokračuje ve vývoji dál, když člověka spojuje s ostatními.⁸²

2.4. Budoucnost

Pokusme se nastínit způsob, kterým si Teilhard představoval budoucnost lidstva, které bude svůj potenciál uplatňovat především skrze vědu. Fascinující možnosti vědy se již otvíraly v Teilhardově době. Ten mluví například o tom, že lidstvo bude moci ovlivňovat svá těla na genetické úrovni a také, že bude schopno vytvořit umělý život.⁸³ Myšlení tak bude moci vylepšit samo sebe, jelikož evoluce nemusela dát člověku do výbavy to nejdokonalejší co mohla, může proto existovat něco, co prozatím zůstává člověku uzamčeno. „Vzít do rukou samu hybnou sílu evoluce, kormidlo vývoje světa“, ⁸⁴ píše Teilhard. Sám člověk má pokračovat v evolučním pohybu vesmíru. Teilhard zároveň akcentuje, že se člověk pro takové úsilí musí vědomě rozhodnout a věřit ve výsledek.

Teilhard popisuje dva problémy ve společenství moderního člověka. Prvním problémem je, že lidstvo se stalo masou. V současnosti národy a civilizace dosáhly takové míry vzájemných styků, hospodářské závislosti a komunikace, že dále již nemohou růst jinak než společně. Další problém plyne z technického pokroku a „přehřívání myšlení“ (*surchauffement de Pensée*)⁸⁵ a díky tomu se člověku otevírají nezměrné, dosud neobsazené možnosti. Moderní člověk podle

⁸² PH, s. 242; VL, s. 250-251.

⁸³ PH, s. 250; VL, s. 209.

⁸⁴ Tamtéž

⁸⁵ Teilhardův termín přehřívání myšlení odkazuje ke kumulaci myšlenek

Teilharda přesně netuší, co si počít s časem a možnostmi, které si vytvořil, trápí ho přebytek věcí jako je například bohatství. Snažíme se jen abychom nemuseli měnit své návyky, konflikty mezi národy řešíme úpravami hranic a uvolněné možnosti, které se lidstvu otevřely považuje člověk za volný čas k zábavě. Teilhard se domnívá, že pokud budeme trvat na tom, že „hmotné a duchovní síly člověka narostlé do planetárních rozměrů budeme stále používat jen na udržování našich starých chatrčí“⁸⁶ nejspíš by se brzy umačkali jedni o druhé a následkem toho by určité skupiny mezi sebou vedly války, což by znamenalo zkázu.

Na předchozích stranách jsme se snažili ukázat jakým způsobem si Teilhard představoval budoucí vývoj vesmíru. Jedná se o jakýsi nad-individuální harmonizovaný celek, který tvoří oduševnělé jednotky, společně pracující na dalším svém vývoji, jakožto i na vývoji obecném. Tento vývoj se pak odehrává ve formě většího a hlubšího poznání sebe a světa prostřednictvím vědy, věříce, že člověk touto prací přímo pracuje na svém až ontologickém zdokonalení. To patří do ideálního stavu, který by měl nastat. Myslí si však Teilhard, že se v takovém stavu lidstvo nalézá, či že mu je blízko? Nikoliv. Teilhard reflektoval dodnes přetrvávající civilizační problémy a nedostatky, které nám prozatím brání zhostit se naplno údělu a úkolu, který Teilhard lidstvu přisoudil.

Teilhard upozorňuje na myšlenku jakéhosi „zlatého věku“ (epocha lidstva, ve které vládne rozum, lidé jsou stmeleni jedním cílem a soustředí se především na vědu a pokrok), ke kterému lidstvo myšlenkově spěje přibližně od devatenáctého století. Teilhard však není žádný slepý optimista, který by zavíral oči před realitou. Reflektuje, že místo onoho zlatého věku lidstvo upadá do stále rozsáhlejších a tragičtějších sporů. Idea ducha Země neobstojí před zkušeností, kterou Teilhard zkoumá a říká o ní, že člověk se v současnosti ještě nedokáže stát totální individualitou a následně vytvořit společnost těchto spojených individualit. Takové počínání se momentálně jeví jako o utopie, kterou je třeba co nejrychleji opustit. Teilhard tímto pouze vyjadřuje to, že lidstvo našeho věku se ještě stále nenachází ve zcela konvergentní fázi svého vývoje, avšak potenciál lidstva, který mu Teilhard přisuzuje se tím nijak nepopírá.

Několikrát jsme již zmínili, že evoluční síly dle Teilharda postupují velmi pomalu. Život potřeboval 500 000 až milion let, než došel od druhů člověku přímo předcházejících k člověku dnešnímu. Noogeneze se v našich časech urychlila „téměř výbušně“, nemůžeme ale čekat, že

⁸⁶ PH, s. 253; VL, s. 211.

se Země promění přímo před našima očima za jednu generaci. Teilhard věří, že lidstvo může pokračovat směrem vpřed, a podle něj se skutečně pomalými krůčky posouvá, avšak krůčky tak malými, že jsou pro nás zkušenostně téměř neznatelné. Teilhard si v dnešní globální společnosti všímá, že i přes síly, které pudí lidi k sobě si zůstávají lidé navzájem nepřátelští či alespoň uzavření. Člověk ještě naplno nepřijal odpovědnost za vesmír a jeho vývoj. Pokud by ale lidstvo nemělo v sobě potenciál pro pokračování evoluce, znamenalo by to, v souladu s Teilhardovým výkladem, popření jakéhokoli smyslu celého vesmíru, a to podle Teilharda není možné.

2.4.1. Problémy budoucnosti

Vesmír si díky evoluci v nás podle Teilharda uvědomil sebe samotného. Má však Teilhard za to, že tím evoluční pohyb dospěl konce a svého cíle? Končí snad evoluce tím, že zhlíží sebe samu v zrcadle? Pokud ano, získal v nás vesmír možnost svobodně nakládat se sebou samým, může tedy i odmítat sám sebe a svůj úděl? V činech člověka se uplatňují evoluční postupy, člověk drží evoluci vesmíru ve svých rukou. Stává se zodpovědným za svou budoucnost. Je však svobodný ten, kdo dělá něco, protože musí nebo by měl? Teilhard se ptá: „Je to pocta, anebo otroctví?“⁸⁷ V této otázce se skrývá problém svobody jednání. Mohlo by se zdát z předchozího, že Teilharda vykreslujeme jako bezmezného optimistu, on si však zcela uvědomuje složitou pozici člověka ve vesmíru.

Problém svobody je jedním ze zdrojů možné úzkosti. Kořeny úzkostí nejsou přesně známy, avšak Teilhard se je snaží vyhledat, aby se pokusil těmto úzkostem porozumět a najít prostředky, jak je překonat a přinést člověku klid. Úzkost z hrůz proměny stavu přepadá člověka při střetu tváří v tvář s nezměrností vesmíru. Neuchopitelná velikost vesmíru a relativní porovnání lidského úsilí s těžko představitelnými kosmickými událostmi vede k bagatelizaci lidského snažení, drtí člověka svou rozměrností a vyvolává v něm pocit zbytečnosti. Prostorová nezměrnost není jedinou věcí vyvolávající úzkost. Je to také neuchopitelné stáří univerza a nesmírné časové rozpětí procesů, které se v něm odehrávají, v jejichž světle je život jedince z časového hlediska naprosto zanedbatelný. Je to i nezměrnost co do počtu, závratná suma všeho, co muselo, musí a bude muset plnit prostor a čas. Taková konfrontace v nás mnohdy

⁸⁷ PH, s. 227; VL, s. 189.

vyvolává pocit, že jsme onou kapkou v nezměrném oceánu, ve kterém jsme zcela rozpuštěni a zbyteční.

Teilhardovsky chápaný vesmír a koncepce jeho vývoje je, jak jsme již uvedli, vždy vztažená k celku, který je sám složen z různých částí. Vše má své místo, vesmír je harmonicky uspořádán. Podle Teilharda má každá část kosmu své místo a svůj účel, který trvá stále, nebo díky ní vzniklo něco nového, co znovu slouží nějakému účelu. Nelze proto bagatelizovat žádný prvek univerza, ani člověka. Ani velikost nehraje roli v důležitosti. Člověkem může jistě otrást uvědomění si, že z hlediska velikosti je pouhým zrnkem v nezměrně rozlehlém vesmíru a působení v tak krátkém časovém úseku jediné planety, lehce přehlédnutelné mezi miliardami a miliardami dalších planet v miliardách jiných hvězdných systémů, osamělé, nahraditelné. Ale připomeňme, že Teilhardův vesmír je tvořen z částí, jež všechny mají svůj účel. Proto i člověk, který je součástí vesmíru, je sám vesmírem, je stvořen z hmoty, která prošla vývojem od prvotní singularity, přes první hvězdy a supernovy, které explodovaly a vyvrhly ze sebe těžké prvky, stavební prvky života, obohatily jimi prvotní mračna vodíku, které se mohly formovat do hvězdných systémů s mateřskou hvězdou a planetami, dali tak vzniknout i Zemi, která dostala vhodné podmínky pro to, aby na ní začal bujet život, ve kterém také posléze procítl duch. Jak bychom mohli výsledek tak složité a dlouhotrvající evoluce znevažovat?

Skutečnou výzvou lidské vůle, aktivity v žití, chuti žít je nejenom nahlédnout a přijmout svou zdánlivou zbytečnost vůči velkému vesmíru, ale hlavně přijmout odpovědnost za budoucnost tohoto vesmíru z pozice člověka, jehož cíle jsou v naprosté většině dosud limitovány hranicemi naší planety.⁸⁸

Proměna evoluce vesmíru v člověku není u Teilharda neproblematická. Člověk podle něj nejprve uvažuje sobecky a může tak odmítnout sloužit nějakému celku, nějakému vyššímu dobru. Paradoxně tak svět v takovém případě odmítá sám sebe. Je to „organická krize evoluce.“⁸⁹ To, co Teilhard vidí jako problém, který stojí za tím, že člověk odmítne přijmout zodpovědnost za vesmír, je absence nějakého smyslu evoluce. Přesvědčení o smyslu, nějaká vidina cíle, je podle Teilharda podmínkou úspěšného dovršení evoluce, domnívá se, že člověk se ve své práci neobejde bez zabezpečení, že evoluce má cíl, který je navíc uskutečnitelný. Teilhard se domnívá, že člověk povede noosféru dál a vpřed pouze pod podmínkou, že uvěří, že jeho úsilí má šanci na úspěch. Lidstvo musí mít vyhrazen prostor naplněný nadějí, že se samo

⁸⁸ PH, s. 227-228; VL, s. 190-191.

⁸⁹ PH, s. 230; VL, s. 192.

uskuteční, tedy že člověk postupně dospěje až na konec sebe sama. Teilhard takovou snahu nenachází ve vědě, ale ani v myšlení samotném. Cíl myšlení je podle Teilharda v tom že nemá cíl, je to nepřestávající činnost, je to nástroj. Není to bod, nemá žádnou mez, před kterou by se zastavilo a přestalo svou činnost, protože každý nový pohled přináší myšlení novou perspektivu, novou informaci, která otevírá možnost jiného pohledu, příslib nového budoucího vědění. Lidský duch je schopen odhalovat nekonečné obzory, které se před tím rozprostírají.⁹⁰ Pohybovat se od jistého bodu dál může člověk pouze v naději, že dosáhne vrcholu, dovršení celého svého snažení. Bez toho by se člověk, říká Teilhard, cítil jako „zmrzačený a podvedený.“ Teilhard tvrdí, že čím víc se člověk bude stávat člověkem, tím méně bude ochoten pohybovat se k něčemu, co není nekonečné a nezrušitelně nové.⁹¹ Prozradme už dopředu, že onen cíl se skrývá v Bodu Omega, ke kterému se v této práci ještě vrátíme.

Teilhard se domnívá, že lidstvu chybí smysl a cíl, ke kterému by jednotlivci mohli směřovat své jednání. Takový smysl, který by vedl jednání lidí, je podle Teilharda z hlediska pokračující evoluce naprosto nezbytný. Bez něj člověk jedná pro nic a de facto ztrácí chuť a touhu konat a jednat. Řekněme tedy, že člověka je tedy třeba motivovat a bez jistoty budoucnosti člověk upadá do existenčních depresí a je ve svém životě ochromen a neschopen jednat pro blaho své i ostatních, protože na něj nečeká odměna ve formě úspěšného dovršení jeho snažení. Teilhard se domnívá, že pokud můžeme pochybovat o tom, že je práce, kterou se člověk podílí na evoluci, k něčemu, opadne jeho úsilí a strhne tak s sebou i celou evoluci, protože „evolucí je sám člověk.“⁹²

Teilhard tu nenápadně, zatím ještě implicitně mluví o důležitosti víry v lidských životech. Víra, ne však slepá, nýbrž racionálně založená a zdůvodněná. Víra v nejvyšší cíl, ke kterému vesmír s pomocí člověka, či spíše skrze něj, spěje. Absence vyššího smyslu a cíle pro naše jednání je pro Teilharda „absurdní.“⁹³

Ve vztahu k výše popsanému problému poznamenejme, že co se budoucnosti vesmíru týče, není žádný hmatatelný důkaz pro optimistický ani pesimistický postoj. Budoucnost není jistá, budoucí vývoj vesmíru je nyní v rukách člověka.⁹⁴ Teilhard se ale kloní k optimistickému

⁹⁰ Ne je však plně pochopit. Teilhard si moc dobře uvědomuje, že jsou věci, které člověk svým intelektem nemůže obsáhnout. Například je velmi nepravděpodobné, že by někdy s jistotou poznal okamžik vzniku života do všech jeho detailů.

⁹¹ PH, s. 231-232; VL, s. 192-193.

⁹² PH, s. 232; VL, s. 193.

⁹³ PH, s. 233; VL, s. 194.

⁹⁴ Teilhard tvrdí, že celá budoucnost nyní leží v rukách člověka. Poznamenejme ale, že budoucí osud vesmíru v lidských rukách být může, neznamená to ale, že by tím vesmírný vývoj musel nutně selhat. I v biologické

stanovisku a nemůže jinak. Celý jeho systém je založen na evidenci, kterou „čte“ v dějinách vesmíru: existuje zákon, který nutí jsoucí k vývoji ve vyšší, dokonalejší celky a zatím se nezdá, že by se tento pohyb měl zastavit u člověka, musí tedy nutně někam ještě pokračovat. Jako se vyvíjela struktura života, musí jít stále výš i myšlení. Tento zákon nazývá Teilhard rovněž zákonem rekurentním. Rideau říká, že je to Teilhardova základní konstanta. Teilhardův svět je podle něj vždy nejen jednotou sjednocených a strukturovaných prvků. Rideau říká, že ona globální jednota světa „kvalitativně roste.“⁹⁵ Teilhard vyvozuje dvě jistoty: za prvé, že budoucnost pro nás znamená nejen přežívání, ale jakýsi nadživot v kolektivní podobě, kvalitativně odlišný od toho současného. Za druhé, pro dosažení tohoto nadživota stačí následovat intelekt, myšlení. To je náš nejužitečnější nástroj, který nám evoluce svěřila. Teilhard se snaží říct, že člověk obdařený schopností myslet je vskutku bytostí, která v evoluci postoupila nejdál (pokud je nám známo), sama o sobě však ještě nepředstavuje završení evoluce. Myšlení je totiž sice velký evoluční výdobytek, je to však stále nástroj, díky kterému se evoluce posouvá dál, ke svému konečnému cíli.⁹⁶

Nyní zkusme nastínit jakým způsobem si Teilhard představoval budoucnost lidstva. První věc, která by mohla člověka napadnout ve vztahu k utváření budoucnosti své i svého okolí, je život v izolaci, případně až askezi. To znamená mít odpovědnost pouze za sebe, starat se o sebe, o své potřeby, jednat na základě sobeckých úvah. Taková cesta podle Teilharda vede do slepé uličky. Teilhard nepopírá, že jakési soukromé sobectví je vrozený pud. Takový pud navíc podepřený racionální úvahou, že plnosti svého bytí dosáhneme nejlépe tím, že se co nejvíc vymaníme z davu těch druhých, vede logicky člověka k tomu, aby se chtěl oddělit od všeho ostatního, případně si vše ostatní podrobil. V takovém počínání se uplatňuje základní zákon Teilhardova chápání vesmíru, tedy být více. V tomto případě by ale takový nárok zněl „být stále víc sám, abych byl víc já.“ Teilhard uznává, že jakousi super-individuací by snad několik šťastných vědomí mohlo najít osamělou cestu ke svému dovršení. Některé osamocené prvky noosféry by mohly dosáhnout cíle, ne však celá noosféra. Je však takové dovršení jednotlivců stejné dovršení, kterého má dojít vesmír skrz noosféru? Podle Teilharda jistě ne. Krajní

evoluci totiž sledujeme slepé uličky. Na nás tedy nemusí být to jestli vesmír dosáhne vyšší úrovně, ale jestli se tam dostane teď

⁹⁵ RIDEAU, Emile. *Myšlení Teilharda de Chardin*. Velehrad: Refugium Velehrad-Roma, 2001. s. 105.

⁹⁶ PH, s. 235; VL, s. 195.

individualismus Teilhard odsuzuje s tím, že nikdy nedojde dál, než k filosofii okamžitého využití a málokdy cítí potřebu skutečně jednat.

Zajímavé je zmínit jeden praktický důvod Teilhardovy kritiky částečného individualismu, kterého si ve své době všímá, která je ještě záluďnější a je to nauka o výběru a vyvolenosti ras. Rasismus a tvrdá ruka totalitních režimů, které si silou vymáhají větší důležitost své rasy na úkor jiných, jsou podle Teilhardových slov jaksi živější a zdánlivě ušlechtlejší. Vždyť ze studia druhů, které předcházely člověku, víme, že některé úspěšnější a silnější druhy přemohou druhy slabší a méně silné. Proč by se lidstvo tedy mělo distancovat od tohoto přirozeného zákona a upustit od nároku přežití silnějšího? Teilhard se domnívá, že takové smýšlení je klamné, protože ignoruje fenomén přirozeného „srůstání prvků myšlení.“ Rideau k tomuto dodává, že podle Teilharda lidstvo spěje k velkému sjednocení, vedle kterého jsou totalitní režimy „pouhými úchylnými výstřelky.“⁹⁷ Takovým počínáním, kdy určitá skupina ponižuje jinou a řadí ji pod sebe, bychom deformovaly rysy noosféry a znemožnili tak, aby se začal tvořit „skutečný duch Země.“⁹⁸ Tímto „skutečným duchem Země“ Teilhard myslí Zemi ve fázi totalizace vědomí, tedy stav, kdy jsou všichni oduševnělí tvorové stejně myšlenkově naladěni a pracují společnými silami na společných zájmech.

Přirozenou divergentní fází svého vývoje lidstvo postupně zaplnilo téměř všechny kouty světa, a právě v tomto momentě, kdy byl zaplněn prostor, se podle Teilharda lidstvo ocitlo pod vysokým „psychickým tlakem“ a začalo se „stlačovat.“ Tlak lidstva pochází z neustálého růstu počtu jeho členů na uzavřené ploše a tím i rozšiřováním dosahu jejich individuálního jednání. Divergentní fáze se přerodila do konvergentní, když se vědomí začala soustřeďovat. Lidstvo bylo schopné něčeho, co se žádnému předchozímu zoologickému druhu nepodařilo – rozšířilo se po celé planetě, ale především je schopné pokrýt ji jedinou organizovanou sférou vědomí. Teilhard tvrdí, že celý lidský druh „vnitřně srůstá.“⁹⁹ Vnitřní srůstání je nástrojem evoluce a jeho realizaci můžeme osobně sledovat právě ve sféře lidstva prostřednictvím fenoménů jako jsou sblížování jednotlivců fyzicky – možnost okamžité komunikace téměř s kýmkoli prostřednictvím moderních komunikačních kanálů, rychlejší doprava, ale i psychicky – kosmopolitní města, sdílené prvky kultury přesahující kontinenty, mezinárodní organizace atd.

⁹⁷ RIDEAU, Emile. *Myšlení Teilharda de Chardin*. Velehrad: Refugium Velehrad-Roma, 2001. s. 108.

⁹⁸ PH, s. 239; VL, s. 200.

⁹⁹ PH, s. 240; VL, s. 202.

Teilhard si je vědom kolektivního žití i jiných živých organismů, než jsou lidé. Různá hmyzí společenství, tlupy savců etc. U těchto živočichů se ale vždy jedná o jakési rodiny, které se drží pohromadě. Až v člověku dostávají síly spojování skutečně volný průchod a člověk se tak v jistém smyslu sdružuje v rámci celé planety, což v dnešním „digitálním“ věku můžeme pozorovat ještě zřetelněji než Teilhard ve své době. Teilhard se domnívá, že „spojování“ lidského druhu již nastalo a můžeme ho sledovat. Ještě jakási rozbíhavost v lidském druhu existuje i dnes, přírodní výběr a boj o život mají ale v dnešní době už jen druhotnou úlohu, která je postupnému spojování podřízena. Teilhard říká, že se celý lidský druh (i když je ještě rozčleněn na různá etnika, národy, státy apod., z čehož pramení neshody a rozkoly) postupně navíjí a nabaluje sám na sebe kolem povrchu Země, čímž začíná nový fenomén, kterému říká *planetizace*.¹⁰⁰ Pravý důvod planetizace je zahrnut v samotné evoluci. Evoluce je totiž podle Teilharda vlastní vzestup vědomí, a vzestup vědomí je zapříčiněn postupným sjednocováním prvků evoluce. Fázi planetizace sleduje Teilhard již ve své době, když říká, že národy a civilizace dosáhly do takové míry „vzájemných vztahů, hospodářské závislosti a duševního sdělování, že dál už nemohou růst jinak, než že se prolínají.“¹⁰¹ Rozšíření životního prostoru je zároveň spojeno s nárůstem radiální energie. Jinak řečeno: „čím je něco v přírodě živější, tím to také rozšiřuje životní prostor.“¹⁰²

Teilhard sjednocování lidských bytostí a jejich zvyšující se provázanost odvozuje od přirozeného procesu organizování vesmíru, který se od svého počátku ve své podstatě nezměnil, jen vždy při přechodu do vyšších, komplexnějších rovin měnil svou podobu. Od jednoduchých molekul tvořených atomy, po buňku, která je komplexem nezměrného množství molekul, dále vyšší organizmy, pro které jsou buňky stavebními kameny, až po myslící tvory, pro které jsou ostatní živočichové jejich předky a vůbec v sobě zahrnují všechny stavební kameny vesmíru tak, jak postupně vznikaly a nabalovaly se na sebe, až daly vzniknout onomu živočišnému druhu obdařenému intelektem. Takto si Teilhard vysvětluje fenomén člověka. Teilhard si tuto posloupnost faktů vykládá jako jakousi psycho-biologickou operaci, jakousi „nesmírnou syntézu“, která zahrnuje všechny myslící prvky celé Země.¹⁰³

Samo-organizování lidské společnosti, tedy spojování jednotlivců v celek, je podle Teilharda pokračující vývoj vesmíru, který se však již neděje zvnějšku, ale zevnitř. Teilhard

¹⁰⁰ PH, s. 241; VL, s. 203.

¹⁰¹ PH, s. 253; VL, s. 211.

¹⁰² PHN, s. 135; MČP, s. 152.

¹⁰³ PH, s. 242; VL, s. 204.

souhlasí s názorem, že biologický vývoj člověka, alespoň ten, který probíhal přirozeně, tedy nevědomě, je u konce. Vývoj člověka se přenesl do jiné sféry, která je výsostným prostorem lidského reflektujícího vědomí. Vývoj psychický probíhá ve vztahu s vývojem technickým a oba jsou stále odrazem vývoje kosmického. Vesmír se vyvíjí prostřednictvím člověka způsobem, kdy se socializuje na úrovni psychické, k čemuž mu napomáhá i technika. Tvoří se sféra provázaného myšlení jednotlivců na planetě Zemi, která je v Teilhardově pohledu místem, ve kterém vesmír reflektuje sám sebe, poznává se, učí se víc o sobě a hledá společným úsilím cestu, kterou by se dostal k Bohu a splynul s ním.¹⁰⁴ Splnutí lidských vědomí s Bohem a v Bohu je konečný stav, ke kterému vesmír od počátku své existence spěje. Je to cíl, k jehož uskutečnění musí přispět člověk, který pochopí a přijme za vesmír odpovědnost, kterou mu Teilhard přisuzuje a ujme se její.

„Žádný jedinec nemůže jít dál a nemůže růst jinak než spolu se všemi ostatními a s jejich podporou.“¹⁰⁵ Teilhard odmítá izolaci a krajní individualismus, protože by byl popřením bytostného principu vesmíru, kterým je Teilhardem vyslovený zákon rekurence, spojování prvků k sobě. Z toho nevyhnutelně plyne dokonalejší a vyšší celek, který svou komplexitou převyšuje jednotlivé části, ze kterých je tvořen. Lidé jsou prvky celku, kterým je lidstvo. Spojené lidstvo, spojená vědomí a myšlení převyšují jednotlivce či skupiny jednotlivců. Teilhard odsuzuje intence jedné či několika skupin lidí, kteří se prohlašují za lepší než ostatní a říká, že jejich ideály jsou falešné. Teilhard píše, že „brána budoucnosti a vstup do nad-lidské oblasti se neotevrou ani několika privilegovaným ani jednomu vyvolenému národu. Povolí jedině pod náparem všech, a to ve směru, kde se všichni (i když, možná, pod vlivem a vedením jakési elity) mohou spojit a dosáhnout dokonalosti duchovní obnovou Země.“¹⁰⁶ Teilhard odmítá myšlenku jediného nadřazeného národa, který by byl nějakým způsobem nadřazen národům ostatním. Podobně o tomto tématu v Teilhardově myšlení píše Rideau, který říká, že vývoj člověka v biologické rovině se téměř zastavil a další směr vývoje lidstva vpřed se bude odehrávat v rovině sociální tím, že „vytvoří mechanismy, metabolismy a nezníčitelné sítě vzájemných závislostí, vyvolané mechanickým pokrokem, ale též velkými sjednocovacími hnutími, kde totalitní režimy jsou pouhými úchylnými výstřelky.“¹⁰⁷

¹⁰⁴ PH, s. 270; VL, s. 250-251.

¹⁰⁵ PH, s. 242; VL, s. 204.

¹⁰⁶ PH, s. 243-244; VL, s. 204-205.

¹⁰⁷ RIDEAU, Emile. *Myšlení Teilharda de Chardin*. Velehrad: Refugium Velehrad-Roma, 2001. s. 108.

Onen zvláštní druh syntézy, ve kterém bude lidstvo jednotně spojeno, ve kterém bude obsažen jednotný „duch“ lidstva bude podle Teilharda jakási společná schopnost nebo společný výkon poznání a jednání, anebo hlouběji jakési „organické super-shromažďování duší.“¹⁰⁸ Teilhard si představuje budoucí společné úsilí lidstva prostřednictvím vědy nebo jako jakési duchovní jednoty.¹⁰⁹

2.4.2. Nesprávné kroky evoluce; totality, rasismus

Hlavním Teilhardovým předpokladem budoucího úspěchu lidstva, kterým je naplnění jeho bytí, je přesvědčení, že vesmír má potenciál dosáhnout konečné dokonalosti. Nejvyšší dokonalost je spojena s nejvyšším rozhojněním bytí. Jirousová k tomuto říká, že cílem Teilhardovy integrální vědy je vyvolání chuti žít na základě evolučního ideálu, a dokonce vyvolat lásku k namáhavému evolučnímu procesu, který je však spojen s různými formami rizik a v lidské rovině i s mnoha podobami zla.¹¹⁰ Podle Teilhardova návodu k vedení evoluce v lidské rovině je třeba dojít k přesvědčení, že samotný vesmír lze chápat jako osobní a pochopit evoluci jako proces, kterým vznikají osobní vědomí, která se sjednocují a prohlubují v Bohu. Právě dodání náboženského rozměru podle Jirousové umožňuje člověku najít k evoluci osobní vztah, který je nezbytný pro naplnění tohoto procesu. „Věřit v evoluci a sloužit jí bylo málo: nyní je možné, dokonce nutné, evoluci (doslova) milovat.“¹¹¹

Lidstvo podle Teilharda ještě není zorganizováno, a tak je jeho vývoj ještě ponechán náhodám a pravděpodobnostem. Móda, kurs měny, politické a sociální revoluce – takové nepředvídatelné proudy činí člověka otrokem neviditelného vření lidské masy. Teilhard upozorňuje na nebezpečí totalitních režimů, kde jsou individua potlačena vůli několika, kteří znásilňují ideál harmonické společnosti, po které člověk podle Teilharda vnitřně touží a inklinuje k ní. Nemůže ani jinak, protože ho k tomu nutí princip konvergence. Teilhard říká, že v současné době je lidstvo ohroženo opouštěním spiritualizace, materializací sama sebe, jedinec je unifikován pro materiální účely. „Milion lidí ve vyrovnaných řadách na přehlídce. Milión standardizovaných lidí v továrně. A to všechno nakonec vede k těm nejhorším okovům komunismu a nacismu.“ Evoluci podle Teilharda zaměstnává oblast spojování ducha, kterým

¹⁰⁸ PH, s. 248; VL, s. 207.

¹⁰⁹ PH, s. 248-249; VL, s. 207.

¹¹⁰ ¹¹⁰ JIROUSOVÁ, Františka. *Evoluce jako cesta k Bohu v díle Teilharda de Chardin*, in *Filosofie dnes*, č. 1, roč. 4, 2012. s. 40.

¹¹¹ CC, s. 214; JV, s. 97.

se sceluje celek lidstva, a to „napříč hranicemi národů i ras.“¹¹² Místo vědomí hmota, místo společenství založeného na bratrství mraveniště dělníků. Místo nutného vzestupu vědomí v tomto případě mluví Teilhard o mechanizaci lidství.¹¹³ Teilhard tímto kritizuje moderní pokusy o kolektivizaci lidstva. Tvrdí, že všechny takové pokusy dosud vedly k omezování a ztročení vědomí. Problém neúspěchu těchto pokusů je podle Teilharda zřejmě v tom, že cílem kolektivizace bylo vždy nějaké materiální dobro – udržování životní úrovně, průmyslový pokrok a další. Člověk se honbou za hmotným sám „od-oduševňuje.“ Teilhard říká, že v těchto systémech se člověk stává jen strojem, jedním z mnoha stejných článků nižších živočišných společenství, kterým je například hmyz. Teilhard upozorňuje, že dokonce i ve vědě, která je svrchovaně intelektuální lidskou činností se lidská vědomí neseťkávají přímo (alespoň v oblasti spekulací a abstrakcí) a jedná se tak jen o nějaké povrchní setkání. Z takového přístupu podle Teilharda opět hrozí nebezpečí otroctví.¹¹⁴ Takové otroctví, kde není plně využita duševní kapacita jedince. Více než vývoj tělesného Teilharda zajímá vývoj jeho nitra.

Stoupenci soukromého i rasového egoismu jsou hnáni kupředu podle Teilharda správnou myšlenkou, kterou je touha posunout se kupředu na samu mez všeho jedinečného a nesdělitelného v nich samých. Dělalí však chybu v tom, že míchají *individualitu a personalitu*. Prvek se individualizuje, když se odděluje od prvků ostatních. Individuace je, jak jsme již několikrát zmínili, přirozená fáze evoluce, na úrovni člověka ji Teilhard nazývá individuace, obecně je to pohyb divergentního působení energie. Lidstvo podle Teilharda nemůže postupovat cestou individuace, protože divergencí se nenaplnuje evoluční pohyb, je to pouze jedna z jeho fází. Rozvoj divergentního pohybu v noosféře by ji vedl zpět do plurality, do hmoty, člověk by tím sám sobě ubližoval. Lidské snažení má být podle Teilharda takové, aby byl každý skutečně sám sebou a aby zároveň všichni společně participovali a tvořili jedno. Člověk se stává sám sebou ne skrze individualizaci, ale personalizaci, jeho cílem je stát se osobou a tou se podle Teilharda může stát jen směrem k druhému, konvergencí s ostatními. Skutečné ego totiž roste nepřímou úměrou egoismu, píše Teilhard.¹¹⁵ Všechny pokusy o separaci jedněch od druhých, povyšování jedné skupiny na úkor druhé, je tedy pro Teilharda z principu špatně a všechny cíle takových skupin či jedinců, kteří nevěří v rovnost všech lidí, jsou zlo.

¹¹² PH, s. 279; VL, s. 230.

¹¹³ PH, s. 255-257; VL, s. 212 – 214.

¹¹⁴ PH, s. 260; VL, s. 220.

¹¹⁵ PH, s. 264-265; VL, s. 218-219.

2.5. Konečná fáze evoluce

Rekapitulujme, že budoucnost člověka se odvíjí od toho, jestli se rozhodne přijmout odpovědnost a vidět vesmír, který se vyvíjí, roste, nabaluje na sebe, prohlubuje se, a rozpozná sebe jako článek tohoto vývoje, naladí se vnitřně na božský princip vesmíru – bod Omega, a rozhodne se svým úsilím pokračovat v dalším vývoji. Podobně jako jiné komplexní systémy je člověk rovněž celkem složeným z prvků života a sám je prvkem lidstva. Vývoj lidstva podobně jako hmota i život procházel rozbíhavou fází a do sbíhavé již podle všeho došel. Lidstvo se má postupně spojit, totalizovat, individuální vědomí se mají navzájem přibližovat napříč celou planetou (případně mimo ni, viz pozn. 26 VL, s. 237). Podle Teilharda má proběhnout syntéza jednotlivců, národů i ras. Připomeňme, že i Jirousová říká, že Teilhard pojem evoluce chápe především jako pokračující sjednocování lidstva.¹¹⁶ Duch, který se projevuje ve vědomí, se má spojovat, konvergovat, tak jak káže zákon evoluce o postupném zvyšování komplexnosti. Svým hromaděním a soustředěním vědomí postupně dosáhne duch takové kritické intenzity, že bude lidstvo reflektovat samo sebe jako celek. Bude to znamenat konec a vyvrcholení ducha. Lidstvo tím opustí své biologické místo a přenesení se do transcendentního stavu. Duch se v této fázi oddělí od hmoty, se kterou byl spjat a spočine v Bohu – bodu Omega.¹¹⁷

Teilhard tvrdí, že v člověku se díky jeho schopnosti předvídat budoucnost ozývá požadavek po neomezeném žití. Jelikož pozoruje ve vesmíru jeho tendence navíjení se na sebe, je pro Teilharda logické předpokládat, že vývoj směřuje k něčemu. Pokud by vesmírný vývoj končil absolutní smrtí hmoty i ducha, neměl by podle Teilharda vesmír vůbec žádný smysl. Myšlenka totální smrti je tak naprosto neslučitelná s vývojem vesmíru, který urazil obrovskou cestu od počáteční singularity a dospěl až k tomu, že v člověku reflektuje sám sebe.¹¹⁸

Pokud je nám známo, žádný živý organismus či tvor nereflektuje za svého života smrt a nemůže se jí tedy ani postavit na odpor. Člověk je první živou bytostí, která se mohla podívat smrti přímo do očí a odmítá se s ní smířit. Až člověk, sebereflektující individuální se cítí odsouzen, uvězněný k čekání na smrt, proti takovému údělu se ale bouří a vzpírá se mu. V takovém vesmíru nemá potřebu se snažit, chce „stávkovat“, není tu důvod pro další sebevývoj. Taková beznaděj může vést člověka do slepých uliček, které končí propastí. Je třeba mít

¹¹⁶ JIROUSOVÁ, Františka. *Evoluce jako cesta k Bohu v díle Teilharda de Chardin*, in *Filosofie dnes*, č. 1, roč. 4, 2012, s. 39.

¹¹⁷ PH, s. 288-289; VL, s. 237-238.

¹¹⁸ PH, s. 306; VL, s. 249.

dostatek odvahy k překonání drsných podmínek života a víru ve vyšší smysl evoluce, pouze tehdy bude člověk připraven k převzetí odpovědnosti za budoucnost vesmíru. Jak správně připomíná O'Connell, když Teilhard ve *Phénoméne humain* mluví o víře, nemá na mysli víru v něco, co se vymyká přirozenému, nemá na mysli ani konkrétně víru křesťanskou, nýbrž víru v samu evoluci, která reprezentuje jakousi svrchovanou hodnotu a zároveň i příčinu. O'Connell říká, že i tyto pojmy mohou budit dojem religiozity, která se však rozplyne, když čtenář pozná Teilhardovu realističtější koncepci Boha jako jakéhosi „garanta evoluce“.¹¹⁹ Pokud tedy mluvíme o Teilhardově pojetí Boha, není to všemilující, vševědoucí a všemocná bytost starající se o svět, natož aktivně do něj zasahující. Víc než to, je pro Teilharda Bůh jakýsi stav, do kterého může vesmír dozrát. Neexistuje jakožto jsoucí, ale to, že se o něm můžeme bavit a myslet jej stačí k tomu, aby vesmír ovlivňoval. Takový Bůh jako idea k sobě může přitahovat vesmír, tedy myslící bytosti v něm, které jsou nositeli oživeného ducha.

Je důležité říci, že Teilhard nebere úspěšné završení vesmírné evoluce jako událost nezbytně nutnou, která musí nastat. Nejistota úspěšného dovršení evoluce je zatížena na jedné straně náhodou (tím Teilhard myslí například přírodní katastrofy) a na straně druhé svobodou (pro úspěšné dovršení evoluce člověkem je třeba jeho vědomé rozhodnutí, kterým přijme odpovědnost za budoucí vývoj).¹²⁰ Takový evoluční vývoj, který končí v Bohu, je dobrem. Teilhard ale říká, že kromě dobra ve světě roste také zlo, které by mohlo dospět do svého vrcholu.¹²¹ Nárůst zla by mohl rozštěpit noosféru na dvě poloviny, které by byly přitahovány opačnými póly přitažlivosti. Vědomí Země by se nemohlo sjednotit. Teilhard si myslí, že k závěrečnému dovršení by se samostatně mohla dostat ta část noosféry, která se rozhodla vykročit ze sebe do druhého, byl by to poslední divergentní pohyb vědomí ve vesmíru. Otázka však je, do jaké míry by mohly na Zemi koexistovat dvě protikladné skupiny. Jedna oddaná dobru, lásce, jednotě, smířování, spojování, druhá odpovídající zlu, antipatii, sváru. U takových protikladů se dá tušit svár, měla by pak první část lidstva, oddaná práci na evoluci, čas a klid na práci, nebo by se nejprve musela nějakým způsobem vypořádat a zvítězit nad zlem?

Problém střetu dobra zla v rámci evoluce, která se děje na lidské úrovni je spojena s lidskou svobodou.¹²² Je na člověku a jeho rozhodnutí, jestli převezme odpovědnost za budoucnost vesmíru a bude na jeho vývoji pracovat nebo ne. Rozhodnutí se týká také víry, která

¹¹⁹ O'CONNELL, Robert J. *Teilhard's Vision of the Past : The Making of a Method*. Fordham University Press: 1982. 116.

¹²⁰ PH, s. 310; VL, s. 252.

¹²¹ PH, s. 289; VL, s. 238.

¹²² PH, s. 311; VL, s. 253.

je z pohledu člověka oddaného práci na evoluci nezbytná. Víra ve vesmír směřující *někam*, k Bohu, řečeno s Teilhardem k bodu Omega. Tedy víru v to, že má vesmír nějaký smysl a cíl, a tedy že i člověk má nějaký úděl převyšující jeho samotného a jeho každodennost, víru v to, že svou prací může zajistit větší dílo, než je starání se o tělesno.

2.6. Bod Omega

Teilhard říká, že budoucnost vesmíru musí vrcholit v nějaké formě nad-vědomí. Ono nad-vědomí, o kterém Teilhard mluví, je prodloužením myšlení, je to jakási hyper-reflexe (hyper-réflexion) nebo také hyper-personalizace (hyper-personnalisation). Teilhard tento střed nazývá bod Omega, ten spojuje a integruje do sebe všechno vědomí vesmíru.

Vesmír ve své rozlehlosti se podle Teilharda musí kdesi vpředu sbíhat dohromady. Bod Omega je vrchol, kde se soustřeďuje celý objem bytí. Vesmír v bodě Omega neztrácí svou materialitu, ani není antropomorfizován, Teilhard píše, že „dostává tvář“, čas a prostor se stávají nad-lidskými. Osobní se tu střetává s obecným a obojí roste stejným směrem, jedno ve druhém zároveň vrcholí.¹²³ V Teilhardově bodě Omega se sčítá a shromažďuje vědomí, které Země postupně vytvořila.¹²⁴ Někdy bod Omega Teilhard nazývá rovněž „duší všech duší“.¹²⁵ Bod Omega proto Teilhard chápe podobně jako každý jiný komplexní systém, o kterém hovořil. Je zároveň jednotný, ale také harmonicky komplexní, protože je tvořen hluboce individuálními prvky. Zároveň je pro Teilharda bod Omega autonomním ohniskem, odlišným středem, který vyčnívá uprostřed celé soustavy středů.

Pro člověka je obecně složité mluvit o konečném stavu evoluce, Bohu jako nejvyšším a nejdokonaleji vyvinutým středem, bohem vesmíru. Jedná se totiž o nejdokonaleji vyvinutý celek zahrnující všechny ostatní jemu předcházející systémy. Jádro nemožnosti vyjádřit se o něm a zcela ho obsáhnout v myšlení, dlí v základu Teilhardova systému, který je založen na platonsko-křesťanské myšlence stupňování a hierarchii bytí ve které platí, že vyšší může obsahovat nižší, ne však naopak. Také Jirousová upozorňuje, že není v lidských možnostech dokonale pochopit a poznat vyšší úroveň bytí, o které mluví Teilhard.¹²⁶ Člověk se však v této

¹²³ PH, s. 261; VL, s. 216.

¹²⁴ PH, s. 262; VL, s. 217.

¹²⁵ PH, s. 270; VL, s. 223.

¹²⁶ JIROUSOVÁ, Františka. *Evoluce jako cesta k Bohu v díle Teilharda de Chardin*, in *Filosofie dnes*, č. 1, roč. 4, 2012, s. 38.

úrovni může vztahovat pomocí symbolů a metafor, analogií a extrapolací z dosavadních zkušeností a nechat se jí ovlivňovat, řečeno s Teilhardem - přitahovat.

V Teilhardově systému není bod Omega pouhým myšlenkovým konstruktem, ideální vidinou budoucnosti, on musí nutně již nějak být, protože na vesmír působí již od jeho počátku. Stojí nad časem i prostorem; je cílem, ale i prvotní hybnou silou vesmírné evoluce, je vždy-přítomný, je předmětem lásky i láskou samotnou,¹²⁷¹²⁸ je to střed i osa evoluce. Je to vyvrcholení vesmírné syntézy, poslední člen řady zároveň stojící mimo řadu.¹²⁹ Vlastnosti bodu Omega jsou čtyři: svébytnost, skutečnost, nevratnost a transcendence. Omega je to božské ohnisko ducha, které se vymyká entropii.¹³⁰

¹²⁷ PH, s. 270; VL, s. 223.

¹²⁸ PH, s. 275; VL, s. 227.

¹²⁹ PH, s. 272; VL, s. 224.

¹³⁰ PH, s. 273; VL, s. 225.

3. Věda

Teilhard odmítá pohlízet na předmět vědy z pohledu jednotlivých partikulárních věd, které řeší pouze úsek skutečnosti a neohlíží se k celku. Jirousová označuje Teilhardův projekt nové vědy jako centrologii.¹³¹ Teilhardovým cílem bylo propojení a vzájemná komunikace různých věd – zejména fyziky, biologie a historie. Jirousová říká, že Teilhard určil centrologii úkol, podle kterého musí využívat poznatky různých věd a pro obsahy svých hlavních pojmů hledat koreláty ve všech sférách výzkumu a vědění.¹³² Vědu chápe Teilhard jako aparát, ke kterému se člověk obrací, když chce nějakým způsobem zhmotnit důvody, proč věří a doufá, hledá s její pomocí smysl svého jednání a má mu pomoci zorientovat se v sobě i ve světě. Ve vědě je obsažen celkový a soudržný pohled na vesmír. Náš intelekt je schopen vyvozovat, usuzovat a promýšlet. Pomocí intelektu tedy tušíme, zatímco díky vědě můžeme bezpečně vědět (avšak víme, že i ve vědě musíme čas od času přehodnotit fakta a přijít s jinými novými východisky a řešeními). Za dlouhá staletí si lidský intelekt a jeho touha po racionálním vysvětlení světa vytvořil logické kategorie, pojmy a metody, které ústí ve vědě. Nevědomost Teilhard chápe jako podstatný nedostatek, jako nějaké až ontologické zlo. Vynálezem matematiky, vědeckými objevy vzniká nové bytí. Vědět, znamená podle Teilharda ontologicky více. Proto Teilhard takto silně vnímá vědu, díky které člověk více ví a tím více jest, tedy zvyšuje svůj ontologický status.¹³³ Člověk poznává kvůli poznání samotnému, ale také, a podle Teilharda především, kvůli větším možnostem – jelikož, čím více víme, tím více jsme, a tím více naplňujeme sebe sami, naše lidství, tím více se rovněž naplňuje budoucnost vesmíru, který tu díky vědě poznává sám sebe a otevírají se mu nové možnosti jeho vývoje.¹³⁴

Teilhard se domnívá, že věda ještě neuznává důležitost celku a jeho vyšší status nad prvky, které mu předcházely a ze kterých je tvořen a je tak ztracena v analýze. Teilhard totiž věří, že vyšší, komplexnější systém je ze svojí definice něčím víc, než jeho části a že celek nelze na jeho části redukovat. Molekula je víc než atom, v buňkách je víc (myšleno do hloubky a smyslu, nikoli co do pouhého množství) než v molekulách, v kolektivech víc než v jednotlivcích. Celek v Teilhardově pojetí nesmíme chápat jako pouhé nahromadění částic – v každém dalším stupni kombinaci prvků, v novém komplexním systému se tvoří něco nového, něco „navíc“, něco mimořádného, přidaná nová hodnota, která povyšuje nový celek nad

¹³¹ JIROUSOVÁ, Františka. *Evoluce jako cesta k Bohu v díle Teilharda de Chardin*, in *Filosofie dnes*, č. 1, roč. 4, 2012. s. 43.

¹³² Tamtéž, 44.

¹³³ PH, s. 249; VL, s. 207.

¹³⁴ PH, s. 249; VL, s. 208.

jednotliviny, které jej tvoří a původně byly jen sami za sebe. Věda je podle Teilharda fascinována objevováním stále menších a elementárnějších částí hmoty a principů fungování světa. Podle Teilharda by však u tohoto neměla končit, nýbrž zařadit všechny své objevy do kontextu celku ve kterém prvky fungují a působí.¹³⁵ To je pravé prohloubení poznání, ke kterému musí věda dojít a konečně zkoumat svět jako komplexní celek a netříštit ho do jeho prvků.¹³⁶

To, co podle Teilharda současné vědě chybí, je zcela zásadní důraz a ohled k celku, řazení konkrétních faktů do kontextu celku vesmíru. Řečeno jinými slovy současná věda nedokáže spojovat jednotlivá fakta z různých oborů vědy do vzájemných souvislostí. Dále současné vědě chybí důraznější příklon k člověku.¹³⁷ Teilhard si myslí že biologie se musí vyvinout podobně jako fyzika. Fyzika se totiž výrazně proměnila, svůj zájem od oblasti „střední“ rozšířila i na nekonečně malé, subatomární i na nekonečně velké.¹³⁸ Teilhard věří, že zásadním úkolem lidstva je snaha o to „být víc“, toho člověk dosahuje tím, že více pozná sám sebe a toho dosáhne prostřednictvím vědy. A konečně třetím nedostatkem současné vědy je absence smyslu. Teilhard se totiž domníval, že zásadní úkol vědy je najít místo člověka ve vesmíru, které by bylo vědecky podloženo. Pomocí vědy se totiž prohlubují naše znalosti o fungování světa i nás samých. Z takového počínání plynou i praktické důsledky pro náš život, kterými se náš život zjednodušuje a zkvalitňuje, je to nový prostředek pro získání starých věcí – půdy a jídla. S nabytými znalostmi si věda neví rady, pouze je chladně „skladuje“ a využívá je k obstarávání tělesných potřeb člověka, nebo je to pouze vědění pro vědění. Teilhard tvrdí, že věda nehledá smysl. Takový smysl, který by hlouběji ozřejmil náš úděl a naše poslání, pro jehož splnění se Teilhard domnívá, že je třeba aby se lidstvo nejen spojovalo ve svých prvcích, ale také aby stoupalo vzhůru technickým a společenským pokrokem.¹³⁹ Teilhard proto říká, že je třeba spojit současnou vědu a její metody s náboženstvím.¹⁴⁰ Na konci evolučního vývoje stojí podle Teilharda jakýsi božský princip, kterému říká bod Omega. Je to budoucí stádium, poslední bod vývoje vesmíru, nejdokonalejší střed (za předpokladu, že evoluce proběhne správně a bude mít čas dojít až do konce). Bod Omega je ale současně také princip přitahující celý vývoj v minulosti, současnosti i budoucnosti vesmíru. Čistá věda se zabývá minulostí, jakmile se ale

¹³⁵ Teilhard se domnívá, že bytí nelze zkoumat na úrovni prvků, elementů. Má za to, že stálost věcí pramení seshora, z oné transcendentní syntézy, která vše uvádí v pohyb – z bodu Omega. VL 225

¹³⁶ PH, s. 268-269; VL, s. 222-223.

¹³⁷ PH, s. 284; VL, s. 232.

¹³⁸ PH, s. 306; VL, s. 249.

¹³⁹ PH, s. 284; VL, s. 232.

¹⁴⁰ PH, s. 279; VL, s. 230.

obrábí k budoucnosti, k celku, k vrcholu evolučního vývoje vesmíru, v té chvíli se musí spojit s náboženstvím,¹⁴¹ tvrdí Teilhard.

3.1. Věda a víra

Spor vědy a víry minulých století měl zásadní vliv na podobu dnešní společnosti, až do té míry, že se věda začala jevit jako něco, co má skutečně víru nahradit. Teilhard se však domnívá, že tento spor je založený na nesprávných předpokladech a měl by být vyřešen syntézou vědy a víry, nikoli jejich dualitou ani popřením jednoho druhým. Teilhardovi se jeví, že věda, ani víra, se nedokáží samostatně dál vyvíjet. Víře by prospěl větší důraz na zkušenost a opora ve faktech. Věda, aby plnila důsledně svůj úkol, tj. dojít až na samé meze možného poznání, musí podle Teilharda přijmout princip víry a mysticismu.¹⁴² Teilhard tvrdí, že náboženství i věda mají stejný předmět zájmu, zahrnující minulost i budoucnost vesmírné evoluce. Aby člověk poznal vesmírný vývoj jako celek, musí využít vědeckých i náboženských přístupů ke skutečnosti, aby jej mohl pochopit, změřit, věřit v jeho smysl a pokračovat v něm správným směrem.¹⁴³

Nutnost takové syntézy je spojena s problémem jednání. Člověk oddaný evoluci, pracující na ní, hledající odpovědi, musí věřit, že vesmír má nějaký smysl a jeho úsilím je schopen dosáhnout dokonalosti. Musí nahlédnout, že svět směřuje k něčemu vyššímu – to znamená k bodu, ve kterém vesmír uzavírá sám sebe v jedinečném středu božské podstaty. Věda, která do sebe pojímá víru převyšuje své nižší a předběžné stadium, jehož náplní je pouhé analytické zkoumání. Věda zapojující v sobě víru ve smysl celého vesmíru s sebou nutně nese problém vědomé volby – člověk musí chtít pracovat a hledat. Ono chtění má zajistit víra ve smysluplné zakončení dějin vesmírného vývoje.

Řekli jsme již, že člověk je jedinou bytostí, ve které vědomí dosáhlo schopnosti reflektovat sama sebe. Je rovněž schopna analyticky uvažovat, poznávat svět kolem sebe, odhalovat přírodní zákony a současně přicházet s nástroji, jak tyto znalosti ještě prohlubovat a využívat je ve svůj prospěch. Teilhard se domnívá, že čím více člověk poznává sebe a svět, nevyhnutelně musí dojít ke zjištění, že vesmír se postupně vyvíjel a z tohoto faktu vyvozuje, pokud se vesmír neustále a nezadržitelně zdokonaloval musí nezbytně spět k něčemu nejdokonalejšímu a zároveň pochopit, že v současnosti do takové fáze ještě nedospěl. Musí

¹⁴¹ PH, s. 287; VL, s. 236.

¹⁴² PH, s. 287; VL, s. 235.

¹⁴³ PH, s. 287; VL, s. 236.

odhalit vesmírnou evoluci hmoty, která se s přibývajícím časem kombinovala do komplexnějších, dokonalejších celků, které se sami dále stávaly prvky dalších vyšších, dokonalejších komplexů a tímto způsobem vystoupala až k němu, člověku, který tak není ničím menším než momentálně nejdokonalejším komplexem ve vesmíru. Vesmírná snaha po větší dokonalosti sama sebe vrcholí v něm. Má však člověk sám sobě rozumět jako poslednímu stupni tohoto vesmírného vývoje? Došel vesmír svého naplnění v cíli, kterým je člověk? Končí příchodem člověka dějiny vesmíru? Podle Teilharda jistě ne. Podle něj je současný člověk jen dalším stupněm vesmírné evoluce, prozatím nejzazším, avšak nikoli posledním. Teilhard se domnívá, že člověk je nejvyvinutější bytostí, největším pokrokem vesmírné evoluce, další vývoj by tedy měl pokračovat z něj. Člověk je zároveň bytostí schopnou přemýšlet a rozhodovat se, konat vědomě. Díky své mentální kapacitě je schopen z pozorování přírody vyvozovat fakta a obecně platné zákony a díky tomu se lépe orientovat ve světě a také vidět do budoucnosti. Evoluce v člověku dostala užitečný nástroj – pohyb vpřed již nemusí trvat nesmírně dlouho prostřednictvím náhodných kombinací. Člověk je totiž schopen rozvažovat a plánovat a díky kauzální podstatě světa, které rozumí a podle které jedná, nemusí své cíle uskutečňovat prostřednictvím pokusů a omylů. Od příchodu člověka je již méně složité „jak“ něčeho dosáhnout, současně se však objevil jiný problém a to „proč“ něco dělat, proč se o to snažit, má to nějaký smysl? Člověkem se otevřela problematika jednání. Zvíře jedná, aby zachovalo sebe a svůj rod. Člověku ale takto slabý pud nestačí, Teilhard se domnívá, že ve svém jednání musí vidět smysl. Aby tedy člověk mohl pokračovat v evoluci, musí v ní věřit, věřit v její výsledek, v její naplnění. Až poté se s plným vědomím náročnosti takového úkolu může rozhodnout pro převzetí odpovědnosti za budoucnost vesmíru. Teilhard si představuje, že takový člověk je oddán vědě a jejím metodám, na které se podílí v globálním měřítku celek lidstva společně. Aby se člověk skutečně chtěl oddat vědě, činnosti, které by rozuměl jako práci, která má bytostně vyzdvihnout jeho, celý jeho druh, i vesmír jako celek, musí věřit, že celý vesmírný evoluční pohyb má svůj cíl. Tento cíl Teilhard nazývá bodem Omega, který má božskou podstatu a z podstaty transcenduje čas i prostor, vše ostatní ve vesmíru na něm participuje do té míry, že se jím nechává přitahovat, chce participovat na jeho dokonalosti, bytostně se mu přiblížit, a proto se samo snaží zdokonalovat neboli zvyšovat svou komplexnost. A právě to je podle Teilharda úkolem lidstva.

4. Odpovědnost

Přejdeme konečně k místům Teilhardova myšlení, kde explicitně mluví o lidské odpovědnosti. Teilhard často mluví o tom, že člověk má povinnost, odpovědnost za rozvoj svůj i rozvoj obecný. Odpovědnost obecně definujeme jako morální vázanost, která jedinci nedovoluje, aby se rozvíjel a nebral přitom ohled na rozvoj ostatních jedinců. Teilhard se táže, zda je taková morální vázanost někde objektivně zakotvena. Je zdá se přesvědčen, že v hloubi nás samých působí jistý smysl pro odpovědnost, který pramení z vnitřního uchopení světa, který vyplývá z Teilhardovy centrologické vědy. Takový smysl je univerzálně ukotven a vychází z podstatných rysů vesmíru, ve kterém člověk žije. Teilhard má za to, že vesmír se samouspořádává, jeho vývoj je založen na orthogenezi – všechny jeho prvky vnitřně spějí ke svému a zároveň společnému vývoji vpřed. Na úrovni hmoty se takový vývoj děje nesnadno, každý další skok vpřed trvá z pohledu lidské zkušenosti velmi dlouho a je zcela odkázán na působení přírodních sil. Na úrovni jednoduchého života si organismy již vypěstovaly instinkty, takže jejich jednání nevysvětlíme jen z pohledu fyziky či chemie. Nedokáží ještě však reflektovat své myšlenky, nemají vůli pro nic jiného, co by přesahovalo udržení a rozmnožení života. Ve sféře člověka, který je pro Teilharda uvědomělou bytostí, ve které se působením evolučních sil nahromadil duch do takové míry, kdy dostal možnost užít sebe sama, myslet, reflektovat a stal se svobodným ve svém jednání, je situace již jiná. Člověk je totiž schopen svou vědomou vůlí následovat svým snažením své intence, které mohou přesahovat jeho konkrétně a může se tak svou činností upínat k věcem, které dalece přesahují jeho jako jednotlivce. Tam kde panuje svoboda se již vesmír nemusí spoléhat na to, že by byl ve svém evolučním procesu odkázán pouze na působení fyzikálních a chemických procesů, protože člověk disponující svobodnou vůlí, prostředky a vynálezy, které mu zajistil jeho intelekt, může dosáhnout efektivnějších výsledků a směřovat k cíli svého života přímo, záměrně, vědomě. Teilhard se domnívá, že zjevná schopnost člověka myslet, tvořit a zejména učit se, předávat vědění a zkušenosti budoucím lidem, nepřišlo samo od sebe a z ničeho, nýbrž že je to rozvoj obecné tendence vesmíru směřovat ve svém vývoji vpřed, stávat se komplexnějším, ve svých prvcích pevněji spojeným a lépe fungujícím, postupně směřujícím k božské jednotě.

Pro Teilharda existují ve vesmíru tři pásma solidarity: na úrovni hmoty jsou to fyzikální a chemické závislosti mezi neživými tělesy, na úrovni života je to pásmo symbiotických, navzájem prospěšných vztahů živých organismů, které interakcí mezi sebou vytvářejí navzájem prospěšné prostředí pro život, a konečně na úrovni lidských bytostí je to pásmo reflektované interakce lidských svobod. Jednotlivá pásma jsou ve společné vazbě v tom smyslu, že vyšší

vychází z nižšího a nikoliv naopak. V pásmu hmoty působí přírodní zákony podřazené jednotnému principu pokroku, nikoliv však instinkty. V pásmu života působí přírodní zákony i instinkty, nikoliv však reflektující vědomí. Z této úvahy Teilhardovi vyplývá, že lidský altruismus není nic jiného než polidštěná forma základních vazeb elementárních částic, které se v průběhu času vyvíjejí, koncentrují a povyšují do složitějších, pokročilejších, vyvinutějších a komplexnějších forem. Teilhard tedy jde tak daleko, že kořeny lidské odpovědnosti klade až tam, kde je počátek času a prostoru. Lidská odpovědnost je tak určitá stránka kosmogeneze nebo možná její nejdůležitější část, která se dá empiricky změřit na pomyslné stupnici vzájemného ovlivňování částic.

Odpovědnost, to je to, co člověka přinutí k vědomému pokračování v evoluci své i obecné, vesmírné. Teilhard má za to, že v jisté fázi mentální kapacity, do které lidstvo dospívá, musí samo uznat, že je v současnosti skutečně nejvyšší příčkou na pomyslném žebříku evoluce a za další vývoj musí převzít odpovědnost. Teilhard připisuje člověku nejtěžší úkol ze všech – musí se postarat o sebe a vše ostatní v současnosti, ale také o to, co bude v budoucnosti. Lidstvo jako celek by mělo v jisté chvíli dospět k tomu, že vědomě převezme budoucnost vesmíru do svých rukou a začne se o něj starat, nic menšího.

Odpovědnost je tedy u Teilharda fenomén univerzální povahy, který se v čase zorganizovává a zintenzivňuje, nabývající rozměrů a rytmu samotné kosmické evoluce. Teilhardův vesmír totiž neodpovídá platónské představě dvou světů nebo aristotelskému dualismu tělo-duše. Svět je jeden a nepozorujeme jej zároveň z různých sfér. Neexistuje svět těl a svět duší vedle sebe, nýbrž jedno i druhé jsou stránky jednoho a jsou vzájemně propleteny. Ve středu ne kosmu, ale kosmogeneze působí jedna energie projevující se radiálně i tangenciálně a ustavuje jedinou solidaritu. V rámci Teilhardova výkladu světa může člověkem otrásto zjištění, že to, do čeho nás socializace vplétá, nejsou pouhé společenské konvence, ale síť organických vazeb, ze kterých bychom se těžko dostávali. A pokud bychom něco takové chtěli, nenásledovali bychom náš úděl a zahodili evoluční snažení celé kosmogeneze. To je ta pravá velikost a skutečná vážnost lidského údělu – přijmutí odpovědnosti za to, co a kým skutečně jsme, kam patříme a kam směřujeme.

Závěr

Na předchozích stranách této práce jsme představili celek Teilhardovy koncepce vesmírné evoluce se zaměřením na lidskou odpovědnost. Nejprve jsme se pokusili najít místo člověka v celku teilhardovsky chápaného vesmíru. V následující kapitole jsme vyložili koncepci vesmírné evoluce, její minulost, přítomnost i možnou budoucnost, jakožto i principy, které jí řídí. Třetí kapitolu jsme věnovali vztahu vědy a víry. A v poslední kapitole jsme mluvili již jen o odpovědnosti ve světě.

Zásadní pro nás je to, že člověk je nedílnou součástí kosmu, ze kterého atomárně pochází. Teilhard člověka chápe jako živou bytost, která dosáhla takové míry komplexnosti, ve které se vesmír *navinul* do takové úrovně, že v ní ožil duch a uzřel sám sebe. Prostřednictvím člověka si vesmír uvědomuje sám sebe. Díky člověku a jeho intelektu se vesmírná evoluce ve svém dalším rozvoji již nemusí spoléhat na prosté fyzikální zákony. Člověk je díky svému intelektu a technice schopen efektivněji pokračovat ve vývoji svém i obecném. Teilhard se domnívá, že evoluce má svůj cíl, který je zároveň dobrem, evoluce proto má smysl. Zásadní problém, který v Teilhardově díle nalézáme je však ten, že člověk se nejprve musí vědomě rozhodnout pro to jít cestou pokračující evoluce a stát se jejím hlavním tahounem. Musí totiž poznat sám sebe jako doposud nejdokonalejší komplexní systém ve vesmíru, který má odpovědnost za budoucnost celého kosmu. Taková tíha odpovědnosti by byla sama o sobě nesnesitelná, kdyby se neměla vyplatit. Zde sledujeme moment zapojení *víry* v pokračování vesmírné evoluce. Teilhard totiž tvrdí, že člověk je schopen pokračovat v evoluci pouze za podmínky, že věří v pozitivní výsledek evoluce.

V následující kapitole jsme se pokusili popsat fungování Teilhardovy evoluce a vyložit základní principy a zákony jejího fungování, které mají obecný charakter a vyjevují se různě podle míry komplexnosti, ve které je pozorujeme. Teilhardovu představu evoluce nejlépe čtenáři přiblížíme, pokud mírně upravíme Teilhardovu metaforu kuželu, kterou používá v *Phénoméne humain*. Představme si dva spojené kužely, které představují vývoj celého vesmíru. V nejnižší rovině se nachází jediný bod, bod Alfa, nekonečně zavínutá singularita obsahující veškerou potenci kosmu. Událostí velkého třesku se z prvotní singularity uvolnil duch, hmota, prostor i čas. Kužel se rozevírá, v rozšiřujícím se prostoru a čase dostává hmota možnost pohybovat se, kombinovat se a tvořit vazby. Vesmír chladne, tvoří se elementární částice, nejjednodušší atomy, hvězdy, těžké prvky, planety, další generace hvězd, hvězdné systémy, galaxie, planety, život. Postupem vzhůru po kuželu se hmota vyvíjí, nachází sofistikovanější a

komplikovanější vazby, stává se komplexnější. V nejširší části spojených kuželů se hmota rozvíjí do takové formy, ve které ožívá duch. Duch od té doby přebírá otěže a řídí pohyb evoluce. Postupem vzhůru po kuželu se duch stále víc a víc navíjí na sebe, stává se stále víc komplexnějším, až dospěje do jediného konečného středu, bodu Omega, ve kterém je jedno s Bohem.

Zabývali jsme se Teilhardovým fundamentálním zákonem vesmíru o zvyšující se komplexnosti, který nejuvýstižněji vyjádřil slovy „esse est unire et uniri“, tedy „být, znamená spojovat a být spojován. Ontologicky dokonce pro Teilharda spojení předchází samotnému bytí: „Být více znamená více se spojit“ (PH, s. 25; VL, s. 28). Účinky zákona spojování vidí Teilhard ve všech rovinách skutečnosti, a to jak na úrovni hmoty, prostého života i života lidí.

Věnovali jsme se také problematice ducha a hmoty. Duch totiž u Teilharda patří k radiální energii, která uvádí vše v pohyb vpřed a co teprve podmiňuje energii tangenciální i hmotu samotnou. Hmota je v jistém smyslu ponížena duchu, jedno bez druhého se však neobejde. Duch i hmota jsou dvě strany jedné mince a nemohou být od sebe jednoduše odděleny. Duch potřebuje hmotu, ve které se vývojově hromadí, až do fáze, kdy procitne do vědomí. Hmota by byla bez ducha prázdná, postrádala by vnitřek a nemělo by smysl, aby se sama za sebe vyvíjela dál. Dějiny vesmíru jsou totiž pro Teilharda v podstatě „pouze“ vývojem vědomí. Takový fakt, že i elementární částičky hmoty by mohly mít nějaký psychický obsah, je možná běžnému rozumu kontraintuitivní, avšak i dnes má své obhájce z řad vědců i filosofů. Vzpomeňme například starou teorii *panpsychismu*, která má i dnes své zastánce, kteří tvrdí, že i takové elementární částice hmoty, jako jsou elektrony mohou vést vnitřní život odvozený od jejich psychiky.¹⁴⁴ Zdá se nám, že díky tomu má smysl číst a problematizovat Teilhardovy myšlenky, které i dnes mají svou váhu.

Třetí kapitola této práce patří Teilhardovu chápání vědy. V Teilhardově pojetí je věda nástroj, který má člověka dovést k dalšímu stupni svého i vesmírného vývoje. Nejedná se však o dnešní disciplínu, která se rozlévá do mnoha partikulárních oborů tříštících skutečnost na fragmenty bez ohledu na širší kontext. Teilhard svou vědu nazývá rovněž *centrologie*. Je to jednotná věda, která přistupuje ke skutečnosti s ohledem na celkovost. Zakládá si na tom, že nic plně nemůžeme pochopit bez kontextu, bez současného pochopení vazeb předmětu na své

¹⁴⁴ AEON. [online. cit. 20. 11. 2017]. Dostupné z: <https://aeon.co/ideas/panpsychism-is-crazy-but-its-also-most-probably-true>

okolí. Vše, co jest, je totiž tak, že je ve spojení s něčím jiným. Složitost vazeb koresponduje s mírou komplexnosti daného systému, který je předmětem vědeckého zkoumání.

Teilhardovo pojetí odpovědnosti, kterému jsme věnovali poslední kapitolu, se úzce váže na *svobodu*. Odpovědnost není ničím jiným, než polidštěnou formou přitahování elementárních částecí hmoty a tvoření vyšších celků. Motiv přijetí odpovědnosti je v Teilhardově díle zásadní. Teilhard ve svých spisech mnohokrát vyslovuje apel na lidskou zodpovědnost. Lidstvo se podle něj má stát spolutvůrcem světa a podílet se tak na božském tvoření. Přijetí osobní odpovědnosti za budoucnost vesmíru je právě to, co by mohlo nejvíce aktivovat energii člověka, chuť žít. Přijetí odpovědnosti je spojeno se svobodnou vůlí a hrozní tak i její odmítnutí. Lidský život však nelze vést v individuální izolaci, nýbrž v rozhojňování bytí, kterého člověk dosáhne společnou prací na vyšším bytí v Bohu, a to i přes veškerá rizika, která s sebou může takové počínání nést.

Seznam zkratek a použité literatury

Publikace, články:

- Cole-Turner, R. (2010): „Genetics and the Future of Humanity.“ In *Rediscovering Teilhard's Fire*, ed. K. Duffy, Saint Joseph's University Press, Philadelphia.
- FLEGR, Jaroslav. *Evoluční biologie*. Praha : Academia, 2009.
- JIROUSOVÁ, Františka. *Evoluce jako cesta k Bohu v díle Teilharda de Chardin*, in *Filosofie dnes*, č. 1, roč. 4, 2012.
- Kolektiv autorů. *Teilhard in the 21st Century*, eds. A. Fabel & D. St. John, Orbis Books, New York, 2003.
- O'CONNELL, Robert J. *Teilhard's Vision of the Past : The Making of a Method*. Fordham University Press: 1982.
- RIDEAU, Emile. *Myšlení Teilharda de Chardin*. Velehrad: Refugium Velehrad-Roma, 2001.
- ChŽ: TEILHARD DE CHARDIN, Pierre. *Chuť žít*. Praha, Vyšehrad, 1970.
- JV: TEILHARD DE CHARDIN, Pierre. *Jak věřím*. Praha, Vyšehrad, 1998.
- VL: TEILHARD DE CHARDIN, Pierre. *Vesmír a lidstvo*. Praha: Vyšehrad, 1990
- MČP: TEILHARD DE CHARDIN, Pierre. *Místo člověka v přírodě*. Praha: Svoboda-Libertas, 1993.
- AE: TEILHARD DE CHARDIN, Pierre. *L'Activation de l'Énergie*. Paris, Seuil, 1963.
- CC: TEILHARD DE CHARDIN, Pierre. *Comment je crois*. Paris, Seuil, 1969.
- PH: TEILHARD DE CHARDIN, Pierre. *Le Phénomène Humain*. Paris, Seuil, 1955.
- PHN: TEILHARD DE CHARDIN, Pierre. *La Place de l'Homme dans la Nature*. Paris, Seuil, 1956.
- VRÁNA, Karel. *Teilhard de Chardin*. Rychnov nad Kněžnou: Ježek, 1997.

Online zdroje:

- Magazín AEON. [online]. Dostupné z: <https://aeon.co/>